

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԾՆՈՒՆԴ

Խանձարուրն անոր՝ լուսեղէն հիւսուած՝
Հայոց արիւնով եղաւ ծիրանի.
Խանձարուրն անոր ահա կ'արիւնի
Ձիւնոտ գիշերին մէջ համատարած,
Երբ հայ տաճարին կոչնակն է լըռած,
Ոսկեհունչ երգին հետ շարականի...:

Ու մըսուրն անոր՝ փանդւած արդէն՝
Անքիւ քահեռու դագաղն է միակ.
Ու մըսուրն անոր մեր երկընթին տակ
Լեցուած է Հայոց անվերջ արցունքէն,
Երբ հայ տաճարին սիւներն են աւեր
Ու ժամոտ մամուռն է փանդակը ծածկեր...

Ընծաներն անոնց՝ ըստաշխ եւ ոսկի,
Զոր բերին փուրմերն անապատական,
Երէ պահեցին շողիւնը կեանքի,

Հայ տառապանքին շքնորհիւն էր այն.
Ընծաներն անոր՝ զըմուռս եւ կնդրուկ՝
Մըխացին յաւէտ մեր խրտէն անշուք:

Ու դարեր յետոյ ճիւղոտ գիշերով
Հայոց տաճարին կոչնակն է լըռած,
Եւ ատելութեան սուր տառապանքով
Հայոց խորանին փայերն են մեղքուած.
Օճ մը ծըլարած է խնկամանին,
Ու սրկիկին մէջ արիւն է գինին:

Բայց անոր համար ոչմարիտ ընծան
Անհուն խորհուրդն է մեր տառապանքին,
Եւ արտասուացող հայ վարդենիքին
Երգերն են հիւսուած ոսկի շարական,
Խօսքերը լուսէ որ դեռ կ'աղօթեն
Հայոց տաճարին փայերուն սրտէն:

Գահիրէ

ԱՐՄԵՆ ԵՐԿԱԹ

Ք Ր Ո Ն Ի Կ

Քաղաքական ընդի. կացութիւնը եւ մեր ազ-
գային հարցը. — Քաղաքական ընդհանուր կացու-
թիւնը աւելի քան երբեք խառնաշփոթ է եւ ճրգ-
տեալ: Զորս տարիէ ի վեր անգամ մը եւս ահա-
նառես կ'ըլլանք այն տխուր ու տգեղ երեւոյթին
որ պարզուեցաւ առաջին համաշխարհային պատե-
րագծին վերջանալէն քիչ յետոյ. ազատական ազ-
գերը 1914ի պատերազմի ընթացքին քաջութեան,
զոհարեութեան հրաշքներ գործեցին, բիրտ ուժի
պաշտամունքին ներկայացուցիչ հանդիսացող
Գերմանիան ու Թուրքիան դէմ անկեղծ ու ամուր հա-
մերաշխութեամբ մը միացած կուուեցան ու բռնու-
թեան պաշտպան այդ զանգուածն զգեանեցին,
րայց յաղթանակէն քիչ յետոյ անգլիական դիւա-
նագիտութիւնը սկսաւ դուռը Ֆրանսայի դէմ,
Ֆէյզալի հակաֆրանսական պայքարին իր օգնու-
թիւնը բերելով, զերմանական զօրութիւնը վերա-

կանգնելու խօլ ու յամառ աշխատանքի մը նուիրե-
լով իր ուժերը: Ֆրանսական դիւանագիտութիւնն
ալ — ոչ Քլէմանսոյի՝ այլ Միլոանի, Պոլանի,
Ժօրժ Պօնէի՝ օրով, ջախջախուած Թուրքը ոտքի
հանեց, կարծելով թէ ան Անգլիոյ դէմ իր դաշ-
նակիցը պիտի ըլլար. իսկ ամերիկեան ժողովուր-
դը իր մեծամասնութեամբ Մըքսի վարդապե-
տութեան յարած՝ տապալեց զազախարապաշտ
մարդասէր Ուիլսոնը եւ իր աղիտարներ մեկուսաց-
մամբ իր անգլիացի ու ֆրանսացի դաշնակիցնե-
րուն գործած սխալներուն ծանրացմանը նպաս-
տեց: Կոռուղ զինուորները՝ իրենց ղեկավարնե-
րով՝ հոյակապ եղած էին ու լիակատար յաղթա-
նակը չահած: Դիւանագէտները, քաղաքական վա-
րիչները հողիի ու մտքի միեւնոյն մեծութիւնը
ցոյց չէին տուած: Ասոր որբալի հետեւանքներէն
մին եղաւ այն որ պատերազմի ընթացքին ամե-

նէն աւելի համակրութեամբ պաշարուած, ամենէն աւելի ժողովրդական դարձած դատը, որ էր թրքահայաստանի ազատագրման դատը, Լօզանի մէջ բացարձակապէս զոհուեցաւ՝ թրքամոլական անխիղճ ու անխելք քաղաքականութեան մը: Բայց գլխաւոր հետեւանքը այդ շարք մը ծանր սխալներուն՝ եղաւ այն որ առաջին համաշխարհային պատերազմէն քսանութէկ տարի յետոյ աւելի մեծածաւալ, աւելի քանդիչ համաշխարհային պատերազմ մը պայթեցաւ: Անգլիոյ օգնութեամբ դերման տիրամոլութեան վերականգնումին իբր արդիւնք: Ազատութեան պաշտամունքն ունեցող ազգերը պատերազմին մէջ անդամ մը եւս իրենց հերոսական առաքինութիւնները, իրենց ճշգրտեալ ղեկավարութիւնն ու եղբայրական համերաշխութիւնը ցոյց տալէ ու հոյակապ յաղթանակ մը տանելէ յետոյ, չորս տարիէ ի վեր ժողով ժողովի վրայ կը գումարեն՝ գրեթէ առանց ունէ լուրջ արդիւնքի: Քանի մը երկրորդական հարցեր միայն լուծուած են, էական հարցերը կը մնան անլոյծ: Պայքարը որ կը մղուի, աքլորի կոխ մըն է, տիրամոլութեան մրցում մը. երէկ Բիրտ Ուօթի պաշտամունքին դէմ ձեռք ձեռքի տուած կոռուող Պետութիւնները անգամ մը եւս երկու մասի բաժնուած են եւ իրարու դէմ է որ կը կռուին՝ անվերջ վէճերով որոնց մէջ տիրողը մարդկութեան գերազոյն շահը չէ, այլ Պետութիւններու իւրաքանչիւր խումբի համոզութիւնը: Եւ ինչ որ կը ծանրացնէ յաղթականներուն իրարու դէմ մղած պայքարին վնասարեւութիւնը, այն է որ միայն քաղաքական տեսութիւններ եւ իւրաքանչիւր Պետութեան յատուկ շահեր չեն որ դէմէ դէմ կ'ելլեն, այլ եւ բէժիմի, ընկերական վարդապետութեան տարբերութիւններ, հակընդդիմութիւններ որ իրարու կը բաղխին: Նոր պատերազմ մը անխուսափելի՞ եւ նոյնիսկ մօտալուտ պէտք է նկատել ուրեմն: Եւ չեմ կարծեր: Երկու կողմն ալ կը դառնուին խելացի, իրատես պետեր որոնք կարող են ըմբռնել թէ երրորդ համաշխարհային պատերազմ մը պիտի ըլլայ ազահովապէս աւելի աշխարհաքանդ, ուրեմն եւ բոլորին համար աւելի կործանարար, քան առաջին երկուքը, ու վերջին բոլորին պիտի դառնն լուծման ձեւ մը՝ այդ նոր ու ահաւոր աղէտին չենթարկելու համար ինքզինքնին եւ ամբողջ մարդկութիւնը: Իսկ զուտ հայկական տեսակէտով, երրորդ համաշխարհային պատերազմ մը, որ այժմ Թուրքիոյ բացէ ի բաց

պաշտպան ու դաշնակից դարձած Ամերիկան ու թորհ. Միութիւնը է՛ն առաջ իրարու պիտի բաղխէին, փոշի պիտի դարձնէր թորհրդային Հայաստանը, որ այսօր մեր ազգին ու մշակոյթին գոյութիւնն ընդ միշտ պահպանելու կարող գերազոյն իրականութիւնն է: Կ'ըսեմ «գերազոյն» եւ ո'չ «միակ», վասնզի եթէ նոյն իսկ մեր վերածնած հայ Տէրութեան հիմնայատակ քայքայման ահաւոր դժբաղդութիւնը զայ մեր ժողովուրդին զըլխուն, — ինչ որ ես բնաւ հաւանական չեմ տեսներ, որովհետեւ այդ պարագային մարդկութիւնն ամբողջ աննախընթաց քանդումի մը պիտի ենթարկուէր, մարդկային քաղաքակրթութիւնն իսկ հիմնայատակ պիտի փճանար, եւ ազատական ազգերու ղեկավարները այդպիսի ոճրապարտ պատասխանատուութիւն մը ստանձնելու չափ յիմար չեն, — եթէ սակայն նոյն իսկ մեր պատմութեան բոլոր աղէտները գերազանցող այդ ահուկ դժբաղդութիւնը խուժէ մեր հայրենիքին կենդանի մնացած այդ փոքրիկ ու թանկագին հատուածին վրայ, մենք պէտք է մեր դադութիւններուն մէջ մեր ազգն ու մշակոյթը պահպանելու եւ զարգացնելու համար հարկ եղած հոգեկան կորովը ցոյց տանք, — ինչ որ անկարելի բան մը չէ, քանի որ հրեայ մեծ ցեղը այդ հրաշքը իրագործեց դարերով, եւ մեր ցեղը, որ ինքն ալ՝ իբր բարոյական ուժ՝ մեծ է, իր կարծածէն աւելի մեծ, ու վերջին դարերու ընթացքին ինքն ալ այդ նոյն հրաշքը արդէն իսկ չքեղօրէն իրագործած է Պոլիսի, Թիֆլիսի, Իզմիրի, Մոսկուայի, Վենետիկի, Վիեննայի, Փարիզի, Պոսթընի, Գահրէի պէս օտար միջավայրերու մէջ, կրնայ վաղն ալ, նոյն իսկ այն պարագային ուր այդ գերազոյն աղէտը պատահի, միեւնոյն հոգեկան զօրութիւնն ապացուցանել: Եւ բնաւ համամիտ չեմ մենէ անոնց որ դադութիւններու Հայութիւնը ամբողջութեամբ եւ ի մօտոյ ձուլուելու կորչելու դատապարտուած կը հռչակեն: Գաղութահայութեան մէկ մասը արդէն օտարացած կամ օտարանալու վրայ է այսօր, բայց այդ մասը՝ ընդհանրապէս՝ կը բաղկանայ անոր համոզ զոհճիկ տարրերէն. անոր ազնուագոյն տարրերը հաւատարիմ մնացած են ու պիտի մնան դեռ երկարատեւ, ու մէկ մասն՝ ընդ միշտ, իրենց ազգասիրական պարտականութեանց, — ինչպէս դադութիւններու Յոյները որ ահազին դեր կատարեցին ու դեռ կը կատարեն իրենց վերածնած փոքրիկ հայրենիքը մեծցնելու, զօրացը-

նելու չէնցնելու համար, — պիտի շարունակեն՝ գէթ դեռ երկար ատեն՝ օգնել փոքրիկ Հայ Պետութեան ընդլայնման, ամբացման, զարգացման: Գաղութահայերը անշուշտ ատիկա պիտի կարենան աւելի դիւրաւ, աւելի լայն չափով ու տեւական ձեւով կատարել եթէ 1.- Մեր սիրելի հայրենիքին՝ Խորհրդային Հայաստանին՝ ու հայ գաղութներուն միջեւ յարաբերութիւնները դառնան բնականոն, ինչ որ բնաւ չեն ներկայ բոլէին, եւ 2.- եթէ գաղութահայ զանազան հոսանքներու ղեկավարները իրենց թերթերուն մէջ կուսակցամոլութիւնը ազդասիրութենէն վեր դնող, իրարու հանդէպ կատաղի ատելութեամբ արտայայտուող յօդուածներ հրատարակելով մեր ազգը տկարացնող ու մերթ զայն մինչեւ իսկ անպատուող արարքներու պատճառ դառնալը չզգարեցնեն:

Հատուածամոլութիւնը, որ անցեալին մէջ ալ մեր ազգին տկարացման գլխաւոր պատճառ հանդիսացած է, նոր ժամանակներուն մէջ աղիւտարեր չափազանցութեանց հասած է մերթ եւ այս պահուսն նորէն ողբալի ու զգուշի բորբոքման փուլի մը մէջ մտած ըլլալ կը թուի: Արտասահմանեան զաղթական Հայութեան գործօն խմբակցութիւններէն երկուքը իրենց մամուլին մէջ կատաղի ատելութեամբ մը զիրար կը քարկոծեն, որպէս թէ երկու թշնամի ցեղերու զաւակներ ըլլային, զիրար «դաւաճան», «օտար այս կամ այն Տէրութեան ծախուած» կը հռչակեն, ինչ որ եթէ ճշմարիտ ըլլար՝ հայ ժողովուրդին անպատուութիւն երեւոյթ մը պիտի կազմէր, որովհետեւ բոլոր ազգերուն մէջ կան դաւաճաններ, ծախուած անհատներ, բայց անկեալ, բարոյագուրկ ժողովուրդի մը մէջ միայն կրնան դառնուիլ բազմաթիւ անդամներէ բաղկացած խմբակցութիւններ որոնք օտարին ծախուած ըլլան: Անգլիական մանուածապատ ու եսամոլ արտաքին քաղաքականութիւնը հետոյ եւ սիրելի, բայց սքանչացող մըն եւ անգլիական ներքին քաղաքականութեան, անգլիացի անհատներուն ու խմբակցութեանց իրարու հանդէպ ունեցած վարմունքին վրայ. այդ ազգը բաժնուած է երկու մեծ կուսակցութեանց, որոնց իրկութիւնն ալ ջերմօրէն հայրենասէր են, որոնց իրաքանչիւրը, հայրենիքին ծառայելու իր որոշ եղանակն ու ձեւը ունենալով, ինչ ինչ կէտերու մէջ գործելակերպի որոշ տարբերութիւն ցոյց տալով հանդերձ, իրար կը յարգեն, իրար կը սիրեն

իրը եղբայրներ, երբեք պիտի չզիջանին իրար դաւաճան հռչակել, ոչ ալ խօսքով ու զրիչով վէճը բաւական չհամարելով՝ կռուիլ, դանակի եւ ատրճանակի դիմելու վայրենի մէթոտն ընդգրկել: Մեր ժամանակակից պատմութեան ամենէն ամօթալի էջերը պէտք է համարենք Համբարձում Առաքելեանի եւ Արիւար Արիւարեանի պէս մըտաւորականներու, Ղեւոնդ Դուրեան եպիսկոպոսի պէս եկեղեցականի մը, Տիգրան Գարակէօղեանի, Թաւաճանեանի, Արիւ Ունճեանի պէս մեծատուններու (որոնք իրենց ուրոյն ուղեգիծն ունէին, բայց ազգասէր Հայեր էին) կուսակցամոլական կատաղութեամբ խուժուժ խողխողումը: Անհրաժեշտ է որ մեր արտասահմանեան խմբակցութեանց ղեկավարները իրենց բոլոր կըրցածն ընեն որպէս զի հանրային հարցերու եւ մանաւանդ մեր ազգային խնդրոյն մասին տարրեր ուղեգծի հետեւող Հայեր զիրար քննադատեն՝ առանց դաւաճան համարելու զիրար եւ առանց կռուիլի ու դանակի թրքական մէթոտին դիմելու:

Անհրաժեշտ է նաեւ որ Խորհրդային Հայաստանի քաղաքական ու մտաւորական ղեկավարներուն եւ արտասահմանի Հայութեան միջեւ յարաբերութիւնները, որ մեծապէս պակասաւոր են այժմ (ի վնաս մեր հայրենիքին եւ ի վնաս հայ զաղթական զանգուածներուն) բնականոն ձեւ մը ստանան: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմէն առաջ, աւելի ճիշտ՝ Ազաւի Խանճեանի եղբական մահէն առաջ, այդ յարաբերութիւնները, առանց տեսական կատարելութեան հասած ըլլալու, մեծապէս լաւագոյն էին քան ինչ որ այսօր կը տեսնենք: Երեւանէն, Խորիդային Հայաստան օրաթերթը, հոն լոյս տեսած մամուլիկները եւ գրական ու գիտական բովանդակութիւն ունեցող կարեւոր զիրքերը կը զրկուէին արտասահմանի բոլոր հայ թերթերուն: Երզնկեան եւ Փիրումեան, որոնք մեր հայրենիքի կառավարութեան պաշտօնական ներկայացուցիչներն էին Փարիզի մէջ, իրենց յանձնուած դերը ըստ կատարեցին, իսկական ու յարատեւ կառ հաստատեցին մեր սիրելի հայրենիքին ու գաղութահայութեան միջեւ: Սահակ Տէր-Գարրիէլեան, Խորհրդային Հայաստանի վարչապետ, Արսէն Եսայեան, Խորհրդային Հայաստանի ճարտարաբուհատին վարիչ, Խանուսեան, Շահվերդեան, Դրաստամատ Տէր Սիմոնեան եւ ուրիշներ, հայրենասէր ու համայնավար,

եկան Փարիզ ու ատեն մը հոն մնացին. Մակինցեան եկաւ քանի մը տարի Պոլիս մնաց, Յովհաննէս Թումանեան, Թիֆլիսի մէջ «Հայաստանի Օգնութեան Կոմիտէ» մը ստեղծելէ յետոյ եկաւ Պոլիս ու հոն ալ նմանօրինակ մարմին մը կազմեց. այդ նոյն գործը կատարեց Փարիզի մէջ Երզնէական, որ՝ ղեկելով Հ. Բ. Ը. Միութեան կեդրոնական վարչութեան եւ Փարիզի Հայ Տիկնանց Միութեան ղեկավարներուն՝ անոնց օգնութեամբ Հօկի մասնաճիւղ մը հաստատեց, որուն անդամներէն մէկն ալ ես էի, մասնաճիւղ որ սկիզբները իսկական ու բազմօգուտ կապ մը լլաէ յետոյ մեր հայրենիքին ու գաղութահայութեան միջեւ, կամաց կամաց՝ քանի մը կարճատես կուսակցամոլներու ճիգերով դարձաւ համայնավարական կազմակերպութիւն մը, ինչ որ զիս ստիպեց անկից հեռանալու, կազմակերպութիւն որ վերջ ի վերջոյ ինք իր մէջ պառակտուելով բաժնուեցաւ երկու խմբակի որ իրարու դէմ մամուլով եւ այլ ձեւերով պայքար կը մղէին, պայքար այնքան մոլեգին որքան անխմատ, եւ որ Երեւանի կառավարութեան ձանձրոյթ ու զգուհեք պատճառեց ու զայն մղեց աւաղելի ծալքայեղութեան մը, այն է իր յարաբերութիւնները խզելու ոչ միայն ՀՕԿերու, այլ եւ արտասահմանեան բոլոր այն կազմակերպութեանց հետ, որոնք, ինչպէս Բարեգործականը, Փարիզի Հայ Տիկնանց Միութիւնն ու Կարմիր Սաշը, հայրենակցականները եւ այլ մարմիններ, առանց համայնավար ըլլալու, հայրենասիրաբար Սորհրդային Հայաստանի կառավարութեան հետ կ'աշխատակցէին մեր հայրենիքի վերաշինութեան, դարգացման, զօրացկան գործին մէջ։ Այդ շրջանին է որ հզօրաշունչ քերթող Չարենցը կրցաւ մեկնել Երեւանէն, պտոյտ մ'ընել Պոլիս, Իտալիա եւ Փարիզ, Մարտիրոս Սարեան մեծատաղանդ նկարիչը կրցաւ գալ տարի մը մնալ Փարիզ եւ իր գործերու մէկ ցուցահանդէսը սարքել։ Երկու երիտասարդ եւ արժէքաւոր ճարտարապետներ Երեւանէն եկան ու Պոլսոյ, Փարիզի եւ քանի մը այլ քաղաքներու գաղութներուն համար բանախօսութիւններ ըրին։ Արտասահմանէն Սորհրդային Հայաստան գացող, ատեն մը հոն մնացող եւ հոն տարուած հայրենաշէն աշխատանքները մօտէն տեսնող Հայեր (ինչպէս Յովհաննէս Պօղոսեան, Տիկին Չապէլ Եսայեան, Հրաչ Երուանդ, այս սողերը զը-

րողը եւ այլք) իրենց դարձին, յօդուածներով, բանախօսութիւններով կամ հատորով մը նկագրելով ինչ որ տեսած էին ոգեւորեցին գաղութահայութիւնը։ Այդ սրտապնդիչ երեւոյթները եթէ ոչ հարկաւոր եղածին չափ յաճախողէյ, դէթ բաւական կարեւոր չափով մը կրկնուեցան։ Այսօր, ա'յնքան ցանկալի ու գաղութահայութեան համար մեծապէս խանդավառիչ ու բարերար այդ երեւոյթը նուազած, տգուհեք, սահմանափակուած է. եւ ատիկա՝ ոչ թէ համաշխարհային պատերազմին պատճառով՝ որ յարաբերութիւնները հայ գաղութներուն եւ Սորհրդային Հայաստանի միջեւ անհնար դարձուց. յարաբերութեանց թուլացումը, կրճատումը, սահմանափակումը սկսաւ տարաբաղդ Ադասի Սանճեանի ողբալի մահէն անմիջապէս յետոյ. երկրորդ համաշխարհային պատերազմէն առաջ է որ արդէն Սորհրդային Հայաստանի վարիչները որոշեցին խզել յարաբերութիւնները եւ դադրեցնել գործակցութիւնը մեր հայրենիքի կառավարութեան ու հայ գաղութային կազմակերպութեանց միջեւ, ոչ միայն ՀՕԿի ներքին պառակտումին յառաջ բերած սրտնեղութեան հետեւանքով, այլ եւ նաեւ աւելի խոր ու հիմնական պատճառներով։ Այդ շրջանին է որ (երկրորդ համաշխարհային պատերազմին պայթելէն առաջ) Սորհրդ. Հայաստանի կառավարութիւնը արտասահմանեան հայ ազգասէր եւ ոչ-համայնավար կազմակերպութեանց հետ (Բարեգործական, Կարմիր Սաշ, Հայրենակցականներ) իր սկսած ա'յնքան բազմօգուտ գործունէութեան վերջ դրաւ, չուզեց այլ եւս սանթիմ մը ստանալ Նուպարաշէնի համար բացուած մեծ հանգանակութեան արտասահման մնացած մէկ կարեւոր մասէն, մերժեց չարունակել Մելգոնեան Ֆօնտի հրատարակչական գործը որուն համար բարերարը իր նուիրատուութեան պաշտօնադրին մէջ յատկացուցած էր տարեկան 3000 անդլիական ոսկիի լուրջ դումարը եւ որ Յովհաննէս Յակոբեանի ուշիմ ու անձնուէր ղեկավարութեամբ արդէն իսկ ա'յնքան արդիւնաւոր եղած էր։ Կառավարութիւնը նոյն իսկ նորակառոյց աւանին նուպարաշէն անունը Սովետաշէնի փոխելու արտառոց որոշումը տուաւ ու իր յարաբերութիւնները պահպանեց արտասահմանի հայ համայնավար խմբակներուն եւ անոնց թերթերուն հետ միայն։ Եկաւ երկրորդ համաշխարհային պատերազ-

մը եւ յարաբերութեանց խղումը արտասահմանի Հայութեան ու Երեւանի միջեւ՝ բացարձակօրէն տիրական դարձուց:

Գերմանիոյ ջախջախումէն յետոյ, Սորհրդային Հայաստանի եւ զաղութահայութեան միջեւ յարաբերութիւնները վերսկսան, բայց հեռու են լիակատար ըլլալէ: Ամենայն Հայոց Հայրապետին (Երմոսեան) մասնակցելու համար արտասահմանէն խումբ մը եկեղեցական եւ աշխարհական անձնատուութիւններ կարողացան երթալ Էջմիածին. յետոյ Երեւան գումարուած գրական Համաժողովի մը արտասահմանեան մէկ քանի գրողներ թոյլատրուեցան ներկայ ըլլալու եւ իրենց գործակցութիւնը բերելու: Սորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը գովելի նախաձեռնութիւնն առաւ ներգաղթ կազմակերպելու եւ իր կողմէ այդ գործին համար ներկայացուցիչ զրկեց Պ. Հինայեկեանը, միւս կողմէ իր գործակցութիւնը վերսկսաւ Բարեգործականին ու Հայրենակցականներուն հետ. բայց Պ. Հինայեկեան չկրցաւ ամբողջապէս կատարել այն գործը զոր իրմէ կը սպասէինք եւ օր մը ընդ միշտ հեռացաւ Փարիզէն ու զնաց Մոսկուա՝ առանց որ Սորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը Փարիզ զրկէր ուրիշ ներկայացուցիչ մը, որ դար փորձեանի դերը կատարելու Փարիզի Սորհրդային Դեսպանատան մէջ, ուր այժմ կան երկու վրացի կարեւոր պաշտօնատարներ, մինչ ոչ մէկ Հայ կայ հոն այսօր:

Մեկզոնեան Ծօնոթին տարեկան եկամուտին որոշ մէկ մասին արտասահմանէն Երեւան ուղարկումը վերսկսած է՝ Սորհ. Հայաստանի կառավարութեան ու Բարեգործականի վարչութեան ծափահարելի որոշումովը, բայց չենք գիտեր բընաւ թէ ինչ եղած է Յովհաննէս Յակոբեանը, վերակազմուած է Երեւանի Մեկզոնեան Ծանօնաժողովը, նոր գործեր խմբագրուած ու հրատարակուած են, ոչինչ գիտենք այս բոլորին վրայ:

Չենք կրնար նաեւ ըսել թէ Կաթողիկոսական ընտրութեան համար Էջմիածին գումարուած Աղգային - Եկեղեցական Ժողովին, ինչպէս եւ Երեւանի գրական Համագումարին արտասահմանի Հայութիւնը լիակատարօրէն մասնակցեցաւ: Ներգաղթի շարժումն ալ շատ լաւ սկզբնատուութիւն մը ունենալէ յետոյ կաւած կը թուի՝ չենք գիտեր ինչո՞ւ, մինչ Յունաստանի եւ միւս պաշտօնեան երկիրներուն մէջ դեռ ունինք դժբախտ

անդորձ Հայրենակիցներ որոնք անձկագին էր սպասեն մեր նախահայրերուն երկիրը երթալու իրենց կարգին: Իսկ Երեւան լոյս տեսնող զիրքերու եւ թերթերու արտասահման ուղարկումը կը կատարուի շատ միակողմանի, հատուածամտական սխտեմով մը, մինչ Սորհրդ. Հայաստանի վարկն իսկ պիտի շահէր եթէ ատոնք զրկուէին բոլորին:

Մեր Աղգային Հարցը, որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ թուրք լուծի տակ մնացած Հայ հողերուն դէմ մէկ մասին ազատագրման ու կենդանի միակ Հայաստանին կցման հարցը, եւ որ պատերազմի ընթացքին եւ Հիթլերեան բռնակալութեան դէմ կոռուող ազդերուն յաղթանակէն անմիջապէս յետոյ յուսադրիչ երեւոյթ մը ստանձնած էր, այս պահուս եթէ ոչ ընդ միշտ կորած, դէմ շատ ցաւալի կացութեան մը մատնուած կ'երեւայ:

Ամերիկեան Ժողովուրդն եւ իր քաղաքական ղեկավարները, որ 1918-20ի չըջանին մեծ մասամբ մընրոյական էին, հիմայ գրեթէ ամբողջութեամբ հակամընրոյական են դարձած, ի շահ ոչ թէ կոտորուած Հայուն, այլ կոտորող Թուրքին: Սորհրդային Միութեան կեդրոնական կառավարութիւնը, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմին ջախջախիչ յաղթանակով մը աւարտելէն անմիջապէս յետոյ երկու անգամ նօթ զրկեց Անկուրա եւ զայն հաղորդեց իր դաշնակիցներուն, նօթ ուր կը պահանջէր իրեն վերադարձուիլը Կարս - Արտահան - Սուրմալու չըջանին զոր իր նեղ օրերուն ժամանակաւորապէս Թուրքիոյ յանձնած էր, հիմայ այդ մասին ո եւ է ակնարկութիւն բրած չունի եւ աւելի լայնածաւալ ու խիղախ ծրագիրներ հետապնդել կը թուի. ու չենք մոռցած նաեւ այն անախորժ զարմանքը զոր զգացինք երբ երկու վրացի ակադեմիականներ երան պահանջել Կարս - Արտահան - Սուրմալու չըջանին — ուր Արարատ լեռան եւ Անիի պէս զուտ հայկական քրքաւայրեր կան — իբր վրացական երկիր վերադարձանի կցուիլը. չենք մոռցած նաեւ Պ. Վիշինսքիի Ամերիկայի մէջ այդ մասին բրած երկգիմի յայտարարութիւնները, զոր յետոյ՝ երբ մեր Ամերիկայի Հայրենակիցներուն կողմէն լուսարանութիւն խնդրուեցաւ իրմէ՝ ջանաց բարեփոխել: Երբ քանի մը ամիս առաջ, ՄԱԿի Փարիզ գումարուած Համաժողովին ընդհանուր քարտուղար Պ. Թրիկովի-Լին ուղղուած գրութիւն մը տարինք

յանձնեցինք անոր դիւանապետ ամերիկացի Պ. Գորտիէին, դրութիւն ուր յանուն Թրքահայ Դատի Պաշտպան Յանձնախումբի՝ Թրքահայաստանի Ուիլսոնեան իրաւարարական վճռադրով սահմանադրուած շրջաններուն ազատագրման ու Խորհ. Հայաստանի Հանրապետութեան հողամասին կրցման հարցին ՄԱԿի օրակարգին մէջ դրուելը կը խնդրէինք, Պ. Գորտիէ, կարգալէ յետոյ մեր խնդրագիրը, յայտարարեց թէ որպէս զի այդ հարցը մտնէ օրակարգին մէջ՝ անհրաժեշտ է որ ՄԱԿի անդամակցող Տէրութիւններէն մին պաշտօնապէս այդ առաջարկը ներկայացնէ:

Արդ, ո՞ր Տէրութիւնը աւելի իրաւամբ ու բնականօրէն կրնայ այդ առաջարկն բնել եթէ ոչ Խորհրդային Միութեան կեդրոնական կառավարութիւնը, որ արդէն իսկ իր պաշտպանութեան տակ առած է Հայաստանի մէկ փոքրածաւալ բայց կարեւոր մասը. բայց Խորհրդային Միութեան կեդրոնական կառավարութիւնը, ուրիշ աւելի ծանրակշիւ հարցերով հետզհետէ աւելի զբաւուած, ժամանակը եկած չի համարիր այդպիսի առաջարկ մը ուղղակի իր անաւնով՝ կամ իրեն բարեկամ Տէրութեան մը միջոցով ՄԱԿին ներկայացնելու:

Միւս կողմէ, Խորհրդային Միութեան եւ անկիւս-սաբոն աշխարհին միջեւ — որուն միաւալու ինքզինքնին ստիպուած կը զգան նաեւ Ֆրանսա եւ Իտալիա, — ձգտեալ կացութիւնը կը շարունակուի: Ատլանտեանական Դաշինքին — որ քիչ օր առաջ ստորագրուեցաւ — հիմնական որոշումներէն մին է Թուրքիոյ եւ Գոննաստանի հողային ամբողջութեան պահպանումը (ինչ որ կը նշանակէ Խորհրդային Միութեան կողմէ յարձակման մը պարագային այդ երկու երկիրներուն պաշտպանութիւնը Ատլանտեանական Դաշինքն ստորագրող բոլոր Տէրութեանց միացեալ ուժերով):

Կարծողներ կան թէ ձգտումը որ կայ Խորհ. Միութեան եւ անկիւս-սաբոն աշխարհին ու այժմ անոր դաշնակից դարձած Տէրութեանց միջեւ՝ եթէ ստատկանայ, կրնայ յանդիմնոր համաշխարհային պատերազմի մը: Ես ատիկա՝ դէժ իրը անմիջական կարելիութիւն՝ հաւանական չեմ նրկատեր, որովհետեւ բոլոր Ժողովուրդները զեռսարսափին մէջն են երկու համաշխարհային պատերազմներուն պատճառած ահաւոր աւերներուն

եւ գիտեն որ երրորդ պատերազմ մը աւելի աշխարհաքանդ պիտի ըլլայ քան առաջին երկուքը, որովհետեւ հիւլէական սուժերը, միջբոսային տեղատարախումները եւ այլատերած, ոճրագործ դարձած զխութեան բոլոր նորանոր հետքները սանձարձակօրէն պիտի օգտագործուին անոր մէջ, եւ չեմ կարծեր որ երկու կողմի ղեկավարներուն ալ մէջ գտնուի կատաղի խենթ մը ինչպէս եղաւ Հիթլերը որ աշխարհը արիւնով սողոկեց, բայց իր երկիրը հիմնայատակ կործանեց: Իսկ զուտ հայկական տեսակէտով ատիկա բնաւ բաղձալի չեմ նկատեր, որովհետեւ եթէ նոր համաշխարհային պատերազմ մը պայթի, անոր առաջին թատերարեմներէն մին Խորհ. Հայաստանը կրնայ ըլլալ, եւ այդ պարագային կրնայ փոշի դառնալ ինչ որ կենդանի մնացած է մեր սիրելի հայրենիքէն, կը փճանայ մեր վերածնած հայ Տէրութեան փոքրիկ հողամասին վրայ մեր աշխատասէր ու շինարար Ժողովուրդին տարիներէ ի վեր թափած ճիգերուն արդիւնքը: Իսկ եթէ առանց պատերազմի յանգելու այս ձգտեալ կացութիւնը երկարատեւ ըլլայ, ոչ միայն Թրքահայաստանի Ուիլսոնեան վճռադրով սահմանադրուած շրջաններուն ազատագրումը անհնար կը դառնայ, այլ նոյն իսկ Կարա-Արտահան-Սուրմալուի հողամասին վերագարձը Խորհ. Միութեան եւ կցումը Խորհ. Հայաստանին մեծապէս կը դժուարանայ:

Մեր դաշնակցական հայրենակիցները, որոնք առեն մը՝ դէժ հոս Ֆրանսայի մէջ՝ համաձայն եղան Թրքահայաստանի Ուիլսոնեան վճռադրով սահմանադրուած շրջաններուն Խորհ. Հայաստանի հողամասին կցմամբ ազատագրումի թէյզին, վերջերս կը թուին՝ հոս ինչպէս ամէն տեղ՝ վերագործած ըլլալ «միացեալ անկախ եւ ազատ Հայաստան»ի երազին, բայց իրենք ալ անկարող պիտի ըլլային բնել թէ ո՞րն է այն բանակը որ պիտի դրաւէ այդ հողերը (զոր մենք մեր ուժերով զբաւելու բացարձակապէս անկարող ենք) եւ հայ Ժողովուրդին արամագրութեան տակ պիտի դնէ: Ամէն լրջամիտ Հայ — եւ ամէն անկեղծօրէն ու գիտակցօրէն հայասէր օտար — գիտէ որ մենք Խորհ. Միութեան շահերուն ծառայելու, անոր ունեցած անձայրածիր հողերուն վրայ փոքրիկ հողամաս մը եւս աւելցնելու ձգտումը չէ որ ի հանդէս կը բերենք, այլ թուրք մարդասիրտը լուծէն մեր հայրենի նուիրական հողերուն գէթ

մէկ մասը (որ այսօր ուրիշ բան չէ բայց եթէ աւերակ ու մեռելութիւն) գերութենէ ազատել է որ կ'ուզենք ու միացնել միասի կենդանի Հայաստանին որ կայ այսօր:

Ատլանտանական դաշինքին ստորագրումը համաշխարհային նոր պատերազմի մը պայթման երկիւղը վճռապէս փարատող զէպք մըն է ըստ իս: Այդ զէպքը պիտի դիւրացնէ նաեւ լուծումը կարգ մը կնճոռոտ հարցերու որոնց մասին ցարդ՝ հակառակ բազմաթիւ ժողովներու, բանակցութեանց, թղթակցութեանց՝ արեւմտեան ազատասէր ազգերը չէին կրցած համաձայնութեան մը յանդիլ. արդէն իսկ արեւմտեան Գերմանիոյ մէջ իրենց հսկողութեան տակ որոշ չափով ինքնավար տեղական կառավարութիւն մը հաստատելու բարդ ու փոփոխ հարցը յաջողեցան լուծել, ինչ որ Ատլանտանական Դաշինքին ստորագրման առաջին կարեւոր արդիւնքներէն է հիմայ աշխատելու վրայ են 1939ի սրտերազմէն առաջուան Իտալիոյ նախկին գաղթաւայրերուն հարցը լուծել. դեռ հեռու են համաձայնութեան մը յանգելէ, բայց աւելի քան հաւանական է որ՝ երկու կողմէն զիջումներ ընելով պիտի հասնին համաձայնութեան մը:

Ատլանտան Դաշինքը յարձակողական բնոյթ չունի, ինքնապաշտպանութիւնն է անոր հիմնական նկարագիրը: Այդպէս ալ զայն մեկնաբանեցին ստորագրող Տէրութեանց ներկայացուցիչները որ Ուաշինկթըն հաւաքուեցան զայն ստորագրելու համար: Յայտարարեցին նաեւ թէ Պորտ. Միութիւնն ալ՝ եթէ ուզէ՝ կրնայ դալ իրենց միանայ իր մասնակցութիւնը բերելու համար այդ Դաշինքին գործադրութեան: Նկատելի է որ եթէ այդ Դաշինքին գլխաւոր տարրերէն մին Թուրքիոյ եւ Յունաստանի հոգամասերուն անձեռնմխելութեան որոշուածութիւնն է, ո՛չ Թուրքիան ո՛չ ալ Յունաստանը հրաւիրուած են զայն ստորագրելու եթէ ուրեմն Պորտ. Միութեան եւ Ատլանտանական Դաշինքն ստորագրող Տէրութեանց հզօր խումբին միջեւ մերձեցում ու համաձայնութիւն տեղի ունենայ — ինչ որ դժուար է, բայց անկարելի չէ, — Թուրքիոյ լուծին տակ մնացած հայկական հոգերուն զէթ մէկ մասին ազատագրման հարցն ալ այդ համաձայնութեանէն օգտուելով կրնանայ թերեւս որոշ չափով լուծում մը գտնել, տեւական խաղաղութիւն մը հաստատելու համար

ամբողջ Արեւելքի մէջ, ինչ որ Թուրքիոյ ալ էական շահերուն նպաստաւոր պիտի ըլլար:

Այժմեան տիրող կացութեան դաժան հանդամանքները պէտք է ուրեմն որ մեզ վհատեցնեն: Մենք ազգովին միշտ պահպանելու ենք մեր խոնավը եւ մեր յոյսերը, պէտք է շարունակենք մեր մաքառումը, մեր փրօփականտը, մեր դիմումները. բայց պէտք է նաեւ տեսնենք այժմ տիրող ընդհանուր կացութեան մեղի աննպաստ սրայմանները եւ մեր ազգը տկարացնող եւ զայն վարկարկող, զայն անպատուող հատուածամոլական ներքին կատաղի պայքարը մեղմացնելու հայրենասիրական պարտականութիւնը կատարել պիտանանք:

Ընելիք դեռ շատ կայ, ամէն տեղ, բայց մանաւանդ Պորտ. Միութեան, Ֆրանսայի, Անգլիոյ եւ Ամերիկայի մէջ: Պիղծ ունեցող մարդիկ կան՝ ամէն տեղ՝ այդ ազատական ազգերուն մէջ, ինչպէս Քէնթրըքըրիի աւագերէց Ժոնսըն քահանան, որ Երեւան գտնուեցաւ Գէորգ Զ. Հայրապետի բնտրութեան եւ օժման օրերուն եւ հայ ժողովուրդի մասին Գլխաւոր սրտագին համակրութեան ու յարգանքի արտայայտութիւններ ունեցաւ իր վերադարձէն յետոյ հրատարակած յօդուածներուն մէջ: Մերոնց ճիգերը Ամերիկայի մէջ բոլորովին ապարդիւն շմացին, 3200 ամերիկացի եկեղեցականներու կողմէ ստորագրուած հայախրական յայտարարութիւնը, ուր Ուիլսոնի սահմանադրած հայկական հոգերուն ազատագրումը անհրաժեշտ կը հռչակուի, ատոր մէկ ցախուն ապացոյցն է: Պէտք է ամէն տեղ սխտեմականօրէն՝ եւ հարկ եղած բոլոր թափով՝ շարունակենք մեր փրօփականտի աշխատանքը, մինչեւ որ զէպքերը աւելի նպաստաւոր դառնան մեզի (ինչ որ հիմնովին անկարելի բան մը չէ): Պէտք է մանաւանդ որ Երեւանի կառավարութիւնն ու Ամենայն Հայոց Հայրապետը վերսկսին եւ ընդլայնեն ու շնչեն գերի մնացած հայ հոգերուն ազատագրման մասին իրենց դիմումները Պորտ. Միութեան Կեդր. կառավարութեան մօտ: Պէտք է մանաւանդ ամէն ջանք թափեն մերոնք Կովկասի մէջ վերականգնելու եւ զօրացնելու համար հայ-վրացական բարեկամութիւնը: Անցեալին մէջ, այդ երկու ագնիւ, քրիստոնեայ, քաղաքակիրթ ու դրացի ժողովուրդները դարերով իրար սիրած, իրարու օգ-

նա՞մ են իբրեւ բնական դաշնակիցներ: Մեր մեծ Ս: Մկրտիչ Մաշթոցը, մեր ազգային այբուբենը հնարելէ անմիջապէս յետոյ, լսող իր մեծատաղանդ կենսագիր Կորյունին (որ հաշտացած վրացի մըն էր), գնաց Վրաստան եւ վրացական այբուբենը դարբնեց: Մեր Բաղրատունեաց եւ Արծրունեաց թագաւորութեանց անկումէն ու Կիլիկիան հայ գահուն ալ փլուզումէն յետոյ՝ մեր ազգին մէկ մասը Կովկասի մէջ, մինչեւ ԺԲ. դարը, կանգուն մնացած վրացական թագաւորութեան հովանւոյն տակ, իր ազգային կեանքն ու մշակոյթը պահպանած է եւ ի փոխարէն մեր ցեղը Վրաստանին տուած է մեծ պարականներ, քաղաքական անձնաւորութիւններ եւ մշակութային ուժեր: Կովկասն ու Անդրկովկասը Հայոց օգնութեամբ Ռուսերէս կողմէ զբաւուելէն յետոյ, երբ Կովկասի մէջ հայ տարրը տնտեսականապէս ու մշակութայնօրէն տիրապետող դարձաւ, հայ-վրացական յարաբերութիւնները, զանազան պատճառներով, ու նաեւ մաս մը Հայերու կողմէ թաքթի պակաս ցոյց տրուելուն հետեւանքով, ցրտացան. այդ ցրտացումը աւելի շեշտուած ու սուր ձեւ առաւ, 1914ի պատերազմին վերջերը՝ Անդրկովկասեան Հայաստանի Տէրութեան վերականգնումէն յետոյ, եղան քրոջներ ուր այդ երկու դրացի ու դաշնակից ազգերը թշնամիի պէս վարուեցան իրարու հետ: Եւ որովհետեւ Վրացիք՝ աւելի երկար ատեն կենդանի պահած ըլլալով իրենց ազգային անկախութիւնը՝ աւելի մեծ չափով ու վառ ձեւով ունէին քաղաքագիտական բնազդը քան Հայերը, անոնք, թէ՛ ձայնական բեթիմի վերջին շրջանին՝ Տումայի մէջ իրենց ունեցած ուժեղ դէմքերով, եւ թէ՛ մանաւանդ համայնավարական բեթիմին տիրապետումէն յետոյ՝ Պորհրդային Միութեան ղեկավարման մէջ իրենց զբաւած տեղով, աւելի ուժեղ ու տիրական դեր մը կատարեցին քան մերոնք. որով այդ անհամերաշխութենէն աւելի մեծ վնաս կրողները մերոնք եղան եւ են ցարդ: Եղան հայ գործիչներ որ գիտցան Վրացացի բարեկամութիւնն ու վատհաւթիւնը շահիլ, ինչպէս Գարրիէլ Սունդուկեանցը, որ Թիֆլիսի ամէն ցեղէ Կիմոսներուն, ու բոլոր տարրերուն, ջերմ համակրանքը զբաւեց, ինչպէս Աղեքսանդր Պատիսեանը որ մէկ քանի անգամ Թիֆլիսի քաղաքապետ ընտրուեցաւ թէ՛ Վրացացի եւ թէ՛ Հայոց քուէով, ու մանաւանդ Յովհաննէս Թուման-

յան բանաստեղծը որ գիտցած էր ինքզինքը մեծապէս սիրելի դարձնել Կովկասի բոլոր ցեղերուն. Թումանեանի վաղաժամ մահը շատ տեսակէտներով՝ ու մասնաւորապէս հայ ազգի քաղաքական գերագոյն շահերուն տեսակէտով: Երկու մը եղաւ մերոնց համար. ան իր քերթողի մեծ տաղանդին հետ ունէր նաեւ քաղաքագիտական նուրբ հոստոութիւն եւ Հայութեան դրացի ցեղերուն, մանաւանդ Վրացացի հետ, վարուելու համար հարկ եղած բոլոր թաքթը:

Հայ-վրացական յարաբերութեանց հարցը կենսական կարեւորութիւն ունի մեզի համար. մեր ժողովուրդը չի կրնար ունենալ թէ՛ մոլեղին ու ծանրօրէն վտանգաւոր դրացի մը ինչպէս Թուրքը եւ թէ՛ անբարեկամաբար ու աղեղնիկ դրացի մը ինչպէս Վրացին: Հայ-վրացական դարաւոր բարեկամութեան թուլացման ու եղծման հետեւանքն են Աղստաֆայի երկաթուղիին շինութեան կենսական կարեւորութիւնն ունեցող ծրագրին իրականացման կասումը, Ղարաբաղի, Գանձակի, Ախալցխայի, Ախալքալաքի եւ Նախիջևանի հայկական շրջաններուն Պորհ. Հայաստանին դեռ կցուած չըլլալուն ցաւալի իրողութիւնը, Թրքահայաստանի մէկ մասին ազատագրման ու մանաւանդ Կարս - Արտաշան - Սուրմալուի հողամասին Հայ Տէրութեան վերադարձին խնդրոյն հանդէպ Պորհրդ. Միութեան կեղծ. կառավարութեան վերջերս ցոյց տուած դաղջ վերաբերումը, երկու վրացի ահա ղեկավարներու կողմէ Կարս - Արտաշան շրջանին իբր վրացական հող Վրաստանին կցումը պահանջելու արտառուցութիւնը: Այդ նոյն անհասկացողութեան ամենամայրայեղ ու ամենացաւալի հետեւանքները եղան Միասնիկեանի, Աղասի Պանձեանի, Սահակ Տէր Գարրիէլեանի պէս թունդ համայնալար, այլ եւ թունդ ազգասէր Հայերու եղբարական մահերը: Կովկասի մեր հայրենակիցներուն ամենէն կարեւոր, ամենէն անհրաժեշտ գործը պէտք է ըլլայ ամէն ձեւով աշխատիլ, վերահաստատուելու համար հայ-վրացական հինաւորաց բարեկամութիւնն ու դաշնակցութիւնը, որ օգուտ միայն ունի թէ՛ Հայոց եւ թէ՛ Վրացացի համար: Մեծապէս ուրախացալ երեւանէն արտասահմանեան հայ թերթի մը զրկուած թղթակցութենէ մը իմանալով որ Կովկասի մէջ քանի մը հայ ու վրացի յայտնի մատուորականներ, ու քաղաքական գործիչներ սկսեւ են խորհրդակցիլ երկու

ժողովուրդներուն միջև երբեմնի սրտազին բա-
րեկամութիւնը վերահաստատելու համար: Հա-
ճոյքով կարգացի նաեւ հայասիրական ջերմ ա-
ռայայտութիւնները զոր երեւանի մամուլին բրած
է մեծանուն վրացի գրագէտ, բանասէր եւ հայա-
գէտ Ակակի Ծերեթէլի տր թիֆլիսէն եկած է մեր
մայրաքաղաքը՝ քանի մը հայ հին ձեռագիրներ
ուսումնասիրելուն համար: Երանի՜ թէ այդ բերկ-
րաւիթ երեսոյթները չարունակուին, ընդլայ-
նուին, զօրանան ու տիրական եւ տեւական հա-
մաձայնութեան մը յանդին:

ՄԵԿՆՈՂՆԵՐԸ.- 1939ի պատերազմի ընթաց-
քին եւ այդ պատերազմին աւարտումէն ի վեր,
բազմաթիւ աղժէքաւոր (հայ) անձնակորուսիւն-
ներ, որոնցմէ ոմանք մեր ազգին մեծագոյն դէմ-
քերէն էին, մեզմէ ընդ միշտ հեռացան: Անոնց
դէմ գլխաւորներուն մասին յարգանքի երկու
խօսք ըսելու պարտականութիւնս կ'ուզեմ կատա-
րել այս Բրոնիկիս մէջ:

Առաջին մեկնողները եղան Տիգրան ԿԱՄՍԱ-
ՐԱԿԱՆ ու Լեւոն ԲԱՇԱԼԵԱՆ մեծատաղանդ գրա-
գէտները եւ Նիկողայոս ԱԳՈՆՅ քաղաքականապէս
բանասէրը: Կամարական, իր վարժապետին Ադ-
ջիկը վէպով, Արփիար Արփիարեանի ու Գրիգոր
Զօհրապի հետ՝ հիմնադիրներէն մին եղաւ Արեւ-
մասահայոց իրապաշտ գրականութիւն: Այդ երե-
քը, որոնց միացան յետոյ Բաշալեան եւ քանի մը
ուրիշներ, Մասիս երկչարաթաթերթի եւ Հայրե-
նիք օրագրի մէջ՝ ինչպէս եւ հատորներով՝ իրա-
պաշտ ուղղութեամբ գրական շարժումը ընդլայ-
նեցին եւ արեւմտահայ աշխարհապարը իր կա-
տարեւրոյն ձեւին հասցնելու աշխատանքին մէջ
կարեւոր դեր կատարեցին: Կամարական քիչ ար-
տադրած է. դժուարահաճ էր, ճիգով կը գրէր՝
անձնագրոյժ էջեր միայն արտադրելու մտասեւե-
ռումէն տիրապետելով. մերթ ձիգը կը զգացուէր
իր գրումաճերմերուն մէջ. բայց ունի էջեր որ գե-
ղեցկագոյններէն են արեւմտահայ իրապաշտ գրա-
կանութեան: Յաւալի է որ իր արտադրութիւն-
ները քանի մը հատորի մէջ չամփոփած վախճա-
նեցաւ: Մահուրնէն քանի մը տարի առաջ, Միլըր-
տիչ Պրաթեանին յանձնած էր իր գործերուն քա-
նի մը հատորի մէջ համախմբման հոգը, եւ այդ
առթիւ ինքն իսկ զանոնք աչքէ անցուցած ու դա-
մաւորած էր. բայց այդ հրատարակութիւնը տե-

ղի չէր ունեցած որովհետեւ Կամարական ապա-
գրաւթեան ծախղերուն համար հարկ եղած դու-
մարէն քանի մը հազար Փրանք պակաս վճարել
ուզած էր: Իր կողմէ վերաքննուած ու դատաւոր-
ուած այդ քննադիրը կը մնայ հանգուցեալին այ-
րիին մօտ. մեծադէս ցանկալի է որ տիկին Կամ-
արական այդ հրատարակման ծրագիրն իրակա-
նացնելու նուիրական պարտականութիւնը հաճի
կատարել:

Լեւոն ԲԱՇԱԼԵԱՆԻ՝ որ արեւմտահայ ար-
ձակին ամենէն նրբարուեստ վարպետներէն մին
եղաւ՝ զորմէն համար իմ ջերմ գնահատումս բա-
նաձեւած եմ այն ճառին մէջ զոր Փարիզի Հայ
Գրողներու Ընկերակցութեան նախաձեռնութեամբ
կազմակերպուած յորեյեանի հանդէպին արտա-
սանցի եւ որուն բովանդակութեան ամփոփումը
Անահիտի այդ որբու Բրոնիկիս մէջ հրատարա-
կեցի: Բաշալեան, որ Պոլսոյ մէջ իբր նորավի-
պագիր եւ իբր գրագէտ - հրապարակագիր մերօր-
եայ հայ գրականութեան առաջնակարգ դէմքերէն
մին հանդիսացաւ եւ յետոյ Լոնտոն՝ Արփիարեանի
կողքին՝ վերականգնեալ Հնչակեան կուսակցու-
թեան նոր կեանք պաշտօնաթերթին մէջ քանի մը
գրական առաջնակարգ էջեր եւ շարք մը հրապար-
ակագրական գեղեցիկ յօդուածներ հրատարա-
կեց, օր մը իր գրագէտի գրիչը լեց ու գնաց Պա-
քու նաւթահորեր փորող Փրանքական ընկերու-
թեան մը տնօրէնի պաշտօնը ստանձնել, եւ քանի
մը տարիէն հարստացաւ: Չարմանալի ու ցուալի
է որ այդ շրջանին՝ երբ նախկին լայն միջոց-
ներու աէր դարձած էր՝ չմտածեց իր լուսագոյն
գրական էջերը քանի մը հատորի մէջ համախմբել,
եւ շատացաւ Պոլսոյ թերթերուն մէջ իր արդէն
լոյս տեսած նորավէպներէն մէկ քանին որոշ կո-
կումով մը ենթարկելէ յետոյ Մուրն ամսագրին մէջ
հրատարակելով: Երբ պոլշեպիզմը յաղթանակեց
Ռուսիոյ մէջ, Բաշալեան կորսնցուց ամէն ինչ
որ չահած էր իբր գործի մարդ եւ եկաւ Փարիզ
ուր իբր Հ. Բ. Ը. Միութեան կեդր. վարչութեան
ուր իբր Հ. Բ. Ը. Միութեան կեդր. Յանձ. ի ընդհ.
աշխատակից եւ Հայ Գաղթ. կեդր. Յանձ. ի ընդհ.
քարտուղար՝ որոշ ծառայութիւններ մատուցեց Բա-
րեգործականին, ինչպէս եւ հայ գաղթականներու
դատին եւ ատով իրեն համեստ ապրուստ մը ա-
պահովեց: Այդ շրջանին, Բարեգործականի վար-
չութիւնը զինք զրկեց Երեւան օրպէս զի անոր բե-

րելիք տեղեկագրին համեմատ որոշէ թէ ինչ ձե-
ւով ու շահով Պրնայ Սորհ. Հայաստանի կառա-
վարութեան րեբել իր աջակցութիւնը վերաշինու-
թեան գործին եւ այլ ազդեցութեամբ ձեռնարկներու
մէջ: Բաշալեան, հակառակ որ պոլշեկի շարժու-
մը զինքը անանկացուցած էր, հարցը նկատի ու-
նեցաւ ոչ թէ իբր գործի մարդ, այլ իբր հայ-
րենասէր մը եւ անկախ մտքով գրազէտ մը, եւ
իր վերադարձին՝ գրական եզրակացութեան մը
յանգով ու գործակցութեան ծրագիրներ թելադ-
րող տեղեկագիր մը ներկայացուց Բարեգործա-
կանի Վարչութեան: Այդ տեղեկագրին վրայ հիմ-
նուելով է որ Բարեգործականի Վարչութիւնը, եւ
այդ մեծ կազմակերպութեան հիմնադիր ու նա-
խագահ Պողոս Նուպար փաշան ինքն իսկ անձնա-
պէս, օկսան կարեւոր գումարներ Խ. Հայաստա-
նի կառավարութեան տրամադրել հայրենաշէն
գործերու համար: Բաշալեան իր կեանքի այդ շըր-
ջանին շատ քիչ արտադրեց գրական էջեր, բայց
այդ սակաւաթիւ էջերուն մէջ ալ կը վերերեւար
կատարեալին ձգտող գրական նուրբ արուեստա-
գէտի իր տաղանդը: Եւ եթէ զեռ ապրէր ու եթէ
նիւթական միջոցներն ալ ներէին, եւ վստահեմ
որ ան նորէն պիտի մղուէր իր ուժերուն մէկ մեծ
մասը գրական աշխատութեանց նուիրելու: Սրտի
կաթուած մը զինքը յանկարծ զգետնեց: Իր մահ-
ուրէն 67 տարի առաջ, Բարեգործականի կեդր-
Վարչութիւնը կազմեց Մելգոնեան Հրատարակչա-
կան Փօնտի արտասահմանեան Յանձնախումբը,
իբր առժամանակեայ մարմին, երբ Խ. Հայաս-
տանի կառավարութիւնը արտասահմանի գրեթէ
բոլոր հայ կազմակերպութեանց հետ գործակցու-
թիւնը խզելու ցաւալի որոշումը տուաւ, որպէս
զի, սպասելով որ գործակցութիւնը օր մը վեր-
սկսի, խզման շրջանի տարեկան եկամուտներուն
գէթ մէկ փոքր մասը յատկացուի հայ մշակոյթի
վերաբերեալ գրական ու բանասիրական գործերու
հրատարակութեան այդ Յանձնախումբը ընդունե-
ցաւ իմ առաջարկս Բաշալեանի հատրտիք էջերը
երկու հատորի մէջ ամփոփելու մասին եւ ի լոյս
բնծայեց Նորալիպներ ու Պատմութեամբներ տխուր
սով հաւաքածուն: Կը յուսամ որ ի մօտոյ պիտի
երեւայ նաեւ երկրորդ հատորը, որ պիտի պարու-
նակէ պատմութեամբներու ուրիշ շարք մը, եւ Բա-
շալեանի հրատարակագրական բաւազոյն էջերը:

ԱԳՈՆՅԻ մահը անակնկալ ու ծանրակշիւ ա-
ղէտ մը եղաւ մեր բանասիրական գրականութեան
համար: Սրաթափանց մտքով մը ի ծնէ օժտուած,
ընդարձակ ու մեթոտիկ հմտական պատրաստու-
թեամբ մը զինուած հոյակապ գիտնական մըն էր
ան: Երբ Փրօֆ. Հանրի Կոնկուառ, պէյժ հան-
րածանօթ բիւզանդաղէտը, որ Պրիւքսելի Համալ-
սարանին մէջ բիւզանդական ուսումնասիրութեանց
ամպլոնի մը ուսուցչապետն էր (եւ է ցարդ), նա-
խաձեռնութիւնն առաւ նոյն Համալսարանին մէջ
ստեղծելու նաեւ հայագիտական ամպլոն մը, եւ
եկաւ Փարիզ Բարեգործականի զեկավարներուն
հարցնելու թէ ո՞ր հայ անձնաւորութիւնը յարմա-
րագոյնն էր հայագիտական ամպլոնի ուսուցչա-
պետի դերը կատարելու համար, այնպէս պատա-
հեցաւ որ վարիչ-պատուիրակ Մալէզեանի գրա-
սենեակին մէջ գտնուեցայ անոր տուած առաջին
այցելութեան պահուն: Գայն մօտէն վը ճանչնայի
արդէն, անգամ մը նախագահած էր Պրիւքսելի
մէջ հայ բանաստեղծութեան մասին արտասանած
իմ մէկ բանախօսութեան, յետոյ զիս հրաւիրեց
տուած էր Համալսարանին մէջ հայ գրականու-
թեան մասին երեք դասախօսութիւն ընելու:
Փրօֆ. Կոնկուառ զիս տեսնելուն պէս ինծի ուղ-
ղեց իր միտքը գրաւող հարցումը՝ «Ո՞վ է յարմա-
րագոյն թեկնածուն Պրիւքսելի Համալսարանի
հայագիտական ամպլոնին համար»: Յայտնի էր
որ իր ուղած թեկնածուն պէտք էր յունարէնի ալ
հմուտ ըլլար, իր բիւզանդաղիտական աշխատանք-
ներուն ալ օղնելու համար: Առանց վարանելու
Աղոնցին անունը տուի: Փրօֆ. Կոնկուառ, որ ար-
դէն որոշ չափով ծանօթութիւն ունէր Աղոնցի ար-
ժանիքներուն, յայտարարեց թէ իմ բանաձեւած
կարծիքս զինքը կ'ամրացնէ իր ալ համոզմանը
մէջ թէ յարմարագոյն թեկնածուն Աղոնցն է:
Քիչ յետոյ Աղոնց անուանուեցաւ Պրիւքսելի Հա-
մալսարանին նորահաստատ հայագիտական ամ-
պլոնին ուսուցչապետ: Այդ պաշտօնը ան վարեց
հեղինակաւորաբար մինչեւ իր մահը ու նոյն ա-
տեն Փրօֆ. Կոնկուառի բիւզանդաղիտական հե-
տադրօրէցութեանց աշխատակիցի մը հանդիսացաւ,
Պիլգանդիոն հանդէսին մէջ, որուն խմբագրապետն
էր եւ է ցարդ Փրօֆ. Հանրի Կոնկուառ, հրատա-
րակեց Բիւզանդական Կայսրութեան մէջ հայ տար-
րին տուած մեծ դէմքերէն ոմանց վրայ ուսում-
նասիրութիւններ, իսկ Պոսթընի Հայրենիք ամ-

սագրին՝ ու նաեւ մերթ Անահիտին՝ մէջ երեւցան իրմէ ուսումնասիրութիւններ հալ ցեղի անցեալ մեծ դէմքերու կամ շրջաններու մասին: Ակսած էր նաեւ խմբագրել ֆրանսերէն լեզուով քննական ընդարձակ Հայոց Պատմութիւն մը: Բարեգործականի Կեդր. Վարչութիւնը Մեղունեան Հրատարակչական Ֆոնտի արտասահմանեան Յանձնախումբին անդամակցութեան հրաւիրեց Աղոնցը, ինչպէս եւ Հ. Արիս Վարդանեանը, Լեւոն Բաշալեանը, Արմենակ Սաղրդեանը, Լեւոն Կերտանը որ այդ Յանձնախումբին նախագահն էր, Արամ Անտոնեանը, որ Յանձնախումբին քարտուղարն էր, եւ այս տղերքը գրողը: Յանձնախումբը խնդրեց Աղոնցին որ իր ֆրանսերէնով գրել սկսած Հայոց Պատմութիւնը հայերէն լեզուով ալ շարադրէ ու նաեւ պատրաստէ Մովսէս Կաղանկալատուացիի Հայոց Պատմութեան (որուն հին ու անխնամ հրատարակութիւնը շատոնց սպառած է) նոր ու քննական հրատարակութիւն մը՝ հեղինակին եւ անոր ժամանակաշրջանին վրայ ուսումնասիրութեամբ մը: Յանձնախումբը խնդրեց նոյնպէս Հ. Արիս Վարդանեանին որ պատրաստէ Ս. Բարսեղի Արարչութեան Վեցօրեակի մեկնութեան ոսկեղանեան հոյակապ թարգմանութեան քննական նոր հրատարակութիւն մը, որոշեց նաեւ հատորի մը մէջ ամփոփել Արմենակ Սաղրդեանի հայ արուեստի զանազան ճիւղերուն նուիրուած ուսումնասիրութիւնները եւ Փարիզի մէջ հրատարակել իմ Հայրէններու Բուրաստանը տիտղոսով գործս (Քուչակեան տաղաշարք) որուն Մեղունեան Ֆոնտի միջոցով Երեւանի մէջ հրատարակումը որոշուած էր, բայց չկրցաւ տեղի ունենալ: Դժբաղդարաւ անագորոյն մահը մեզմէ անժամանակ կերպով խլեց տարաւ Աղոնցը, Հ. Արիսը եւ Արմենակ Սաղրդեանը, ինչպէս եւ Բաշալեանը, որ ամենքն ալ դեռ իրենց ուսերուն եւ փորձառութեան լիակատար հասունութեան մէջ էին եւ դեռ շատ կարեւոր ծառայութիւններ կրնային մատուցանել հայ մշակոյթին:

Արմենակ Սաղրդեան կրցաւ բարեկազմարար մեզմէ ընդմիջտ բաժնուել առաջ՝ ինքն իսկ հրակել իր ուսումնասիրութեանց հաւաքածուին տպագրութեանը: Հ. Արիս Վարդանեան վախճանեցաւ իրմէ սպասուած աշխատանքը կատարելէ առաջ:

Հայրէններու Բուրաստանը լոյս տեսաւ Փարիզի մէջ, ինչպէս եւ Բաշալեանի մահուանէն յետոյ՝

այն՝ անոր լուսագոյն նորավէպներուն ու պատմութեան հաւաքածուն, իսկ Ամերիկայի մէջ Մեղունեան Ֆոնտի միջոցով հրատարակուեցաւ օրիորդ Սիրարփի Տէր-Ներսէսեանի անգլիերէն լեզուով խմբագրուած մէկ գործը «Բիւզանդիոն եւ Հայաստան» տիտղոսով ու դարձեալ այնտեղ լոյս տեսնէ ի մօտոյ Ֆրիկ միջնադարեան հայ մեծ բանաստեղծին քերթուածներուն ամբողջական հաւաքածուն Տիրայր Արքայիսկոպոսի խմբագրութեամբ եւ ծանօթագրութիւններով: Այդ Յանձնախումբը, լուծուելէ առաջ, հաւանական է որ դեռ քանի մը կարեւոր գործեր պիտի հրատարակէ:

ԱՌՈՆՅՈՒՆՆԵՐ Վախճանեցաւ, աւաղ, ոչ միայն հայերէն լեզուով Հայոց Պատմութիւն մը գրելէ եւ Կաղանկալատուացիի Պատմութեան քննական հրատարակութիւն մը կատարելէ առաջ, այլ նոյն իսկ աւարտելէ առաջ իր ֆրանսերէն լեզուով Հայոց Պատմութեան շարադրութիւնը: Ակսած էր գրել Կաղանկալատուացիի Պատմութեան եւ անով ներկայացուած ժամանակաշրջանին վրայ ուսումնասիրութիւն մը, որուն առաջին մասը երեւցաւ Անահիտի մէջ եւ որ մնաց անաւարտ:

Աղոնցի ծանր հիւանդ պտուկած ըլլալն իմանալէս շատ քիչ յետոյ ան վախճանեցաւ: Իր հիւանդութիւնն էր ֆրիզի կալոսիանք (արագընթաց ծիրախտ): Յաւալի եւ զարմանալի է որ Պիւճի-բայի հայ դպրութեւ, որուն մէջ կան ազգասէր ունեւորներ, Պրիւքսէլի պէս խոնարմ թնոլորտով քաղաքի մը մէջ, իր գետնայարկի վրայ գտնուող վատառողջ բնակարանին ծոցը թողուցած ըլլայ որ չիջանի այդ բացառիկ արժէքով Հայը: Եթէ ակտոր յայտնուելէն անմիջապէս յետոյ զայն փոխադրէին Միջերկրականի եզերքը արեւոտ վայր մը, թերեւս փրկուէր:

Երբ իմացանք մահը այս թանկագին հայրենակցին, Մեղունեան Հրատարակչական Ֆոնտի արտասահմանեան Յանձնախումբը՝ իմ առաջարկովս՝ Պրիւքսէլ զրկեց իր ծախքով Պ. Զաւրիւնը, որ այդ Յանձնախումբի անդամներէն մին էր եւ Աղոնցի վաղեմի բարեկամը, մեծ գիտնականին թողած ձեռագիրներն առնել ու բերել յանձնելու համար Յանձնախումբին որպէս զի հրատարակուի ինչ որ կայ անոնց մէջ ամբողջութեամբ կամ մասամբ լրացած:

Մենք յանձնարարած էինք Պ. Զաւրիւնին Ա-

դոնցի գիրքերն ալ գնել ի հաշիւ Բարեգործականի նին եւ բերել յանձնել զանոնք Բարեգործականի Պողոս Նուպար Մատենադարանին վարչութեան. բայց Պրիւքսէլի հայ դադութը ինքն իսկ հանգանակութիւն մը բացած, այդ գիրքերը գնած եւ Պրիւքսէլի Հայոց համար մատենադարան մը կադմած էր:

Պ. Զաւրիեւ իր հետ բերաւ ձեռագիրը Ադոնցի Ֆրանսերէն լեզուով շարադրած Հայոց Պատմութեան առաջին մասին. մեր Յանձնախումբը զայն հրատարակեց Մելգոնեան Թօնտի միջոցներով, զրքին սկիզբը գնելով Ադոնցի անձն ու գործը ջերմօրէն դրուատող յառաջարան մը, զոր իմ խնդրանքովս զրեց մեծանուն պատմաբան Ռընէ Կոուսէ, ու ատոր կցելով Ադոնցի վրայ կենսագրական մանրամասն ծանօթագրութիւն մը զոր եւ Ֆրանսերէնի վերածեցի, անոր միացնելով արտատպումը յօդուածի մը զոր Փրօֆ. Հանրի Կոնկուառ Ադոնցին նուիրեց անոր մահուընէն յետոյ:

Ադոնցի մահուամբ, հայ գիտութիւնը, հայ մշակոյթը, հայ ազգը մեծ ուժ մը կորսնցուցին:

Պ. Զաւրիէֆ Պրիւքսէլէն հետը բերաւ նաեւ Բագրատունեաց Փառքը տիտղոսով թանկարժէք յօդուածաւոր մը, որ Պոսթընի Հայրնիքի մասագրին մէջ երեւցած էր եւ զոր հեղինակը վերաքննած ու բազմաթիւ ձեռագիր կարեւոր յաւելումներով ճշտացուցած էր. այդ լրացուած բնագիրը, քանի մը հանդէսներու մէջ հրատարակուած Ադոնցի ուրիշ պատմական ուսումնասիրուած թեմանց հետ հատորի մը մէջ ամփոփեց Պ. Ա. Սոնդկարեան՝ նիւթական օգնութեամբ Ադոնցի վաղեմի բարեկամ Պ. Աբրահամ Դուկասեանի: Յանկալի է որ Ադոնցի ստուարագոյն գործերէն մէկուն, ուսերէն լեզուով գրուած «Հայաստան Յուստինիանոս Կայսեր օրով» ստուար ու կարեւոր գործին հայերէն թարգմանութիւն մը եւս օր մը հրատարակուի, ինչպէս եւ Բիւզանդեան Կայսրութեան մէջ ուշադրաւ դեր կատարած հայ զգի անձնաւորութեանց մասին իր Ֆրանսերէն ուսումնասիրութիւնները որ Պիզանդիոն հանդէսին մէջ երեւցան՝ հատորի մը մէջ ամփոփուին:

Նոյն ժամանակամիջոցին մէջ մենք կորսնցուցինք Վախրամ Սվաճեանը, վախան Թէֆէեանը եւ Աւետիս ԱՀԱՐՈՆԵԱՆը, որոնք մեր մեծագոյն բանաստեղծներէն եղան:

Սվաճեան եւ իր ամերիկացի կիներ մեռած գտնուեցան իրենց խոհանոցին մէջ, ուր կազը բաց ձգուած էր: Բոպէ մը ենթադրեցինք որ արկածի մը զոհ գացած էին. անոնց մահուան բոլոր պարագաները ի նկատի ունեանալով, ստիպուած ենք ընդունիլ անձնասպանութեան վարկածը իբրեւ հաւանականագոյնը: Իրենց սալօնին մէջ, սեղանի վրայ դրուած գտնուած էին գումար մը (երեսուն հազար Ֆրանք, ինչքան որ կը յիշեմ) եւ տիկին Սվաճեանի գոհարեղէնները: Սվաճեան իր վերջին տարիներուն կ'ապրէր իր կնոջը Ամերիկայէն ստացած դրամով. Ֆրանսայի գերման դրաման չորջանին, այդ դրամը չէին կրնար ստանալ: Երկուքն ալ առողջական տիպեղծ վիճակ մը ունէին, ձմեռը այդ տարին շատ խիստ եղաւ. այդ պայմաններուն մէջ ապրիլը անտանելի գտած, ապագան իրենց համար շատ մութ տեսած, անձնասպանութեան դիմել վճռած ըլլալու են: Կազը բանալէ առաջ, սեղանին վրայ դրած են տրամագրելի գումարը որ իրենց կը մնար ու տիկին Սվաճեանի գոհարեղէնները (որոնք առաջնակարգ չէին, բայց որոշ արժէք մը ունէին), հաւանօրէն որպէս զի ատոնցմով իրենց տան պարտքերը վճարուին եւ իրենց թաղումը կատարուի: Դոնապանուհին է որ, նկատելով թէ երկու օրէ ի վեր անոնք ըստ սովորականին դուրս չէին ելլեր իրենց առօրեայ գնումներն ընելու, դիմած է ոստիկանութեան որ դուռը կտրած է, դոնապանուհին հետ ներս մտած եւ գտած է խոհանոցին մէջ տիկին Սվաճեանը աթոռի մը վրայ անշարժացած, Վահրամը գետինը փռուած անկենդան եւ կազին ծորակը բաց, ամբողջ բնակարանը կազով լեցուած: Ոստիկանութեան գրաւած էր սեղանին վրայ ձգուած գումարն ու գոհարեղէնները եւ յանձնած այդ թաղի քաղաքապետութեան, որպէս զի ըստ սովորութեան ան փնտռէ հանգուցեալ ամուսին ժառանգորդները եւ իրենց կամքն իմանայ ատոնց գործածութեան մասին: Եւ դիմեցի Փարիզի Հայոց Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութեան, որ ազգային յուրակաւորութիւն սարքեց, Փանթէնի գերեզմանոցին մէջ հող ապահովեց այդ ամուսին, եւ յուրակաւորութիւնը տեղի ունեցաւ ի ներկայութեան Վահրամին հայ ու Ֆրանսացի բարեկամներուն զոր հրաւիրած էի այդ տխուր արարողութեան: Յետոյ, հրաւիրեցի Բարեգործականի մա-

տենադարանապետ Արամ Անտոնեանը որ ինձի հետ դայ Սվաճեանի բնակարանը եւ կորուստէ փրկենք հանգուցեալին գրական ու երաժշտական բոլոր ձեռագիրները, ինչ որ ըրինք: Նոյն օրը հրաւիրած էի նաեւ Վահրամի միակ ազգականը զոր կը ճանչնայի եւ իբր բարեկամ կը սիրէի, գերասան Վահրամ Սվաճեանը, որ ազնուօրէն համաձայն եղաւ որ հանգուցեալին ձեռագիրները Պօղոս Նուպար մատենադարանին մէջ պահուին եւ տարարազդ ամոլէն մնացած գումարն ու զոհարեղէններէն յառաջ դալիք գրամը յատկացուի Վահրամի անտիպ գործերու հրատարակութեան: Այդ օրը, իմ խնդրանքովս, այդ թաղի քաղաքապետն ալ եկաւ Վահրամի բնակարանը, եւ իր հաւանութիւնն ալ ունեցանք ձեռագիրները փոխադրելու համար Նուպարեան Մատենադարանը: (*)

Սվաճեան, իբր հայ գրագէտ ճանչցուելէն առաջ, ծանօթ էր արդէն իբր հմուտ դաշնակահար եւ իբր երգահան, ոչ հայկական մօթիքներ օգտագործող, այլ եւրոպական ճաշակով եւ անձնական զրոյշմով երաժշտական էջեր արտադրող արուեստագէտ: Իր այդ կարգի արտադրութիւններէն մէկ փոքր մասը տպուած է Փրանսացի հրատարակիչներու ծախքով: Կ'արժէ որ Արամ Պարթեւեան, որ իր կազմակերպած նուագահանդէսներուն յայտադրին մէջ մերթ կը դնէր Սվաճեանէն կտորներ, օր մը երթայ աչքէ անցընէ այդ երաժշտական արտադրութեանց ստուար դէգը եւ զատէ տոնոց մէջ ինչ որ կայ հրատարակուելու պատրաստ եւ արժէքաւոր, ու ջանք թափուի զանոնք հրատարակելու միջոցները ճարելու համար:

Իսկ իբր գրական արտադրութիւն, Անտոնեան ու ես բանաստեղծութեանց երկու շարք գտանք, մին՝ զանազան նիւթերու վրայ գրուած (Սվաճեանի անձնական կեանքէն բղխած) տաղերու հաւաքածու մը, միւսը՝ Հայգիրք ընդհանուր վերնագրով՝ հայ դարասոր պատմութեան մեծագոյն դէմքերէն ու դէպքերէն ներշնչուած քերթուածներու ժողովածու մը, որ իր ամենէն կարեւոր արտադրութիւնն էր: (Անախիտի հնագոյն թիւե-

*) Մինչեւ ցարդ, քաղաքապետութիւնը որոշ տեղեկութիւն մը չտուաւ ինձի քէ իր դիմումները վախճաթիմն ու կնոջը ազգայնականներուն մօտ ինչ արդիւնքի յանգած են:

րուն մէջ անոր ամենէն գեղեցիկ էջերէն մաս մը հրատարակած եմ): Սվաճեան վերջին ձեւը տրած է քերթուածներու այդ երկու շարքին ալ, ու խնամքով մաքուրի առած է զանոնք, որով բոլորովին պատրաստ են հրատարակութեան համար: Հայգիրքը, որ մեր տեսակ մը Շահնամէն է, ես կը համարիմ մեր ազգային քերթութեան կատարներէն մին: Անոր ամենէն հոյակապ էջերէն մին, «Աստուածուհւոյն լողանքը», տարիներ առաջ Փրանսերէնի թարգմանած ու տիկին Սըլվի-Վէյէրին յանձնած եմ, որպէս զի արտասանէ զայն. մեծանուն գերասանուհին զմայլած էր կարդալով այդ լուսավառ քերթուածը:

Զարմացած ու դայթակղած մնացի՝ այդ հին օրերուն՝ երբ կովկասեան հայ թերթի մը մէջ կարդացի Ահարոնեանի արհամարհական տողերը այդ քերթուածի մասին որուն Փրանսերէն թարգմանութիւնը գրած էի իմ Փօէմ Արմէնիէն անսխիւն է մօտէրէն հատորիս մէջ: Ահարոնեան իր յօդուածին մէջ մեծ գովեստով կը խօսէր այդ հատորի մասին. «Ահա՛ զիրք մը, կ'ըսէր, զոր կրնաս ունէ օտարի նուիրել եւ ըսել՝ Ես Հայ եմ». բայց զարմանալի կը գտնէր որ հայ հին եւ նոր մեծ բանաստեղծներու կողքին գրած ըլլամ Վահրամ Սվաճեան անծանօթ եւ ըստ իրեն աննշան քերթողը: Եթէ Ահարոնեան ուշադրութեամբ կարդացած ըլլար այդ քերթուածը, պիտի չգէշէր. այդ անարգար պարսաւանքի տողերը: Ես առաջարկեցի Մեղրեան Ծօնտի արտասահմանեան հրատարակութեանց Յանձնախումբին որ՝ լուծուելէ առաջ՝ Բաշալեանի նոր հատորի մը, Եղիա Տէմիրճիպաշեանի հատընտիր էջերու հաւաքածուի մը, միջնադարեան զմայլելի բանաստեղծ Յովհաննէս Թլկուրանցիի տաղերու ամբողջական ժողովածուն հետ (որոնց հրատարակումը որոշուած է արդէն) «Հայգիրք»ն ալ տպագրուի այդ Ծօնտին միջոցով: Կը մաղթեմ որ ի մօտոյ ի վիճակի ըլլանք Սվաճեանի պէս մեծարժէք հայ մտաւորականի մը հանդէպ մեր պարտականութիւնը կատարելու: Ինչ որ կը մտածեմ Սվաճեանի գրական գործին ամբողջութեանը մասին, Անախիտի 1946 տարուան երկրորդ թիւի յօդուածիս մէջ արդէն արտայայտած եմ:

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ, զոր կորսնցուցինք 1939ի պատերազմին աւարտումէն քիչ յետոյ, մեր ամե-

նէն բաղձարար, խորագրաց ու կատարեալածեւ
քնարերգակներէն մին եղաւ: Կը յիշեմ հոգեկան
խորունկ հաճոյքը զոր իրեն պատճառեցի այն ճա-
սով զոր կարգացի իր Փարիզ տեղի ունեցած յո-
րելանի հանդէսին իրիկունը: Երբ վերջացուցի
ընթերցումս եւ իրեն մօտենալով զինքը եղբայրա-
բար համբուրեցի, աշուրները հրճուանքով արը-
շիւ էին. «Օ՜ ձեր ճառը... ձեր ճա՛ռը» կը մըր-
մընջէր ինք իրմէ ելած: Այդ ճառս, որուն մէջ
բոլոր էականը բաժնւում իր հոյակապ քնարին ար-
տագրութեանց մասին՝ հրատարակած եմ Անա-
իլիսի մէջ:

Իր մահը վաղաժամ էր. ան մեղմէ կը բաժ-
նուէր իր մօտուոր ուժերուն լիակատար հասու-
նութեանը մէջ. դեռ կրնար շատ մը գեղեցիկ
քերթուածներ պարգեւել մեր գրականութեան:
Պրօնշիք Բուսիքը, որմէ կը տառապէր տարիներէ
ի վեր եւ զոր կը սաստկացնէր իր անընդհատ ծը-
խելովը, վերջերը ստացեր էր ծանր ձեւ մը, եւ
հակառակ որ մեռնելէն քիչ առաջ (շատ ուշ)
դադրեր էր ծխելէ, այդ հիւանդութիւնն է որ
պատճառ է եղեր իր անկացման:

Հայ ազգը, աւելի հարուստ ու Կոնստնդին քան
մեզմէ շատ աւելի բաղձարար, չգոր ու վաղ-
լուն լեհական ազգը որ մէկ մեծ բանաստեղծ ու-
նի, Միգրէլիւիչը, ունեցաւ նոր ժամանակներուն
մէջ ամբողջ հոյլ մը մեծ բանաստեղծներու, ո-
րոնց մին եղաւ Վահան Թէքէեանը: Իր տաղերը՝
հայ մշակոյթի ամենէն թանկագին գանձերուն ա-
ռաջին կարգերուն վրայ պիտի միշտ մնան, յա-
ւիտեան կենդանի ու հմայիչ:

ԱԻՆՏԵՍՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ հայ գրականութեան
մէջ իր մուտքն բրաւ համբաւեան կոտորածներու
չըջանին մեր ժողովուրդի կրած տառապանքներն
ու կորուստները երգել վ՛ ջերմ ու թրթռուն ար-
ձակով մը, քնարերգակ քերթողի թեւաւոր ու
զուեալաւ արձակով մը, եւ ճոխ աշխարհարա-
բով մը ուր կովկասահայ ու թրքահայ բարբա-
ռներէն տարբեր վարդեալ ընդելուզումով մը կը
միանային: Իր պատմութեան քերթուածն ալ առաջին
հաւաքածուն զինքը ծանօթ ու սիրելի դարձուց
բովանդակ Հայութեան եւ իրեն տուաւ «հայ վշափ
երգիչ» տիտղոսը, որուն արժանի էր, բայց որ
էր բաւեր իր տաղանդն ու գործը ընդբռնելու:
Իր հետագայ արտագրութեանց մէջ ան ուժեղ ար-

տայայտիչներէն մին հանդիսացաւ նաեւ հայ պայ-
քարին, ինչպէս եւ համաշխարհային մեծ հարցե-
րու, բնութեան, սարգկային հոգիի ու ճակա-
տագրի գերագոյն տեսիլներու: Իր գրական յա-
ւազոյն էջերէն մէկ քանին թարգմանուեցան Փը-
րանսերէն, ռուսերէն եւ անգլիերէն:

Ան ունեցած է նաեւ, իր կեանքի մէկ որոշ
չըջանին, կարեւոր գեր մը հայ կրթական գործին
մէջ՝ իրր տնօրէն Թիֆլիսի Ներսէսեան Դպրանո-
ցին:

Վերջապէս ան եղաւ մեր Ազգային Դատի ա-
ռաջնակարգ գործիչներէն մին, իրր 1911ի համաշ-
խարհային պատերազմին հետեւանքով վերածնած
Հայ Պետութեան Խորհրդարանին նախագահ, յե-
տոյ իրր այդ Հանրապետութեան կառավարու-
թեան կողմէ Փարիզ զրկուած Պատուիրակութեան
նախագահ. բայց այդ մարդին մէջ ան ի յայտ բե-
րաւ, որոշ յատկութեանց հետ, ցաւալի թերու-
թիւններ, զոր մտնանիւ ընել անճահ կը համա-
րիմ իր դեռ նոր բացուած գերեզմանին առջեւ,
բայց որոնց վրայ անուշտ օր մը պիտի արտա-
յայտուիմ երբ ժամանակը եկած նկատեմ յուշերս
զրկու (եւ այդ ժամանակը կը կարծեմ թէ մօտե-
ցած է):

Ճոխ ու փայլուն կեանքը զոր ունեցաւ Ահա-
րոնեան եւ զոր իր չքեղ տաղանդով արժանի էր
ունենալու, յանդեցաւ անդուժ ու մեծապէս տը-
խուր վերջին չըջանի մը, եւ ատոր մէջ իր բնկեր-
ները պատասխանատուութեան բաժին մը ունին:
Ան ունէր զինքը ներսէն կրճող խորհրդաւոր հի-
ւանդութիւն մը, ջղային դրութեան տեսակ մը
խանդարում, որ արդէն իրիկուն մը Փարիզի մէջ
յայտնուած էր, բարեկամներու հետ ճաշարանի
մը մէջ կերակուր ուտելու միջոցին, յանկարծ տե-
սողութիւնը խաւարած էր. «Է՛հ մ տեսնում... Է՛հ մ
տեսնում» աղաղակած էր: Զինքը մասնազէտ բը-
ժշկապետի մ թաքած էին, որ հարկ եղածն բրած
էւ որպէս զի ան վերստին զանէր իր տեսողու-
թիւնը, որուն մթաղումը ջղային տաղնապի մը
հետեւանք էր: Բժշկապետը խորհուրդ տուած էր
որ ան այլ եւս զգուշ ըլլայ, խոր յուզմունքնե-
րու չենթարկուի, ցնցող ճիգեր չփորձէ: Առողջա-
կան ալքպիսի փափուկ կացութեան մէջ դառնուող
այդ գործիչը իր բնկերները հրաւիրեցին մեր ազ-
գային հարցին վրայ երկար բանախօսութիւն մը

արտասանելու, Մարտիլիոյ ամենէն ընդարձակ ար-
բաններէն մէկուն մէջ (ընդարձակ բայց ձեղունը
ցած) . ահապէն բաղձութիւն մը զիջուած էր
այդ ցած ցեղունով մեծատարած սրահին մէջ .
նիւթը որուն վրայ պիտի խօսէր, բարդ էր եւ խո-
րապէս յուզիչ . խեղճ Ահարոնեանը այդ պայման-
ներուն մէջ դատապարտուած էր ունենալու ջղա-
յին ծանր տազնապ մը : Քսանեւհինդ վայրկեան
խօսելէն յետոյ, ան ունեցեր էր ուղեղային արիւ-
նախոնում մը, որուն հետեւանքով աւելի քան
տասը տարի կենդանի մեռեալի ցաւատանջ կեանք
մը քաշկոտեց :

Նմանօրինակ վախճան մը ունեցաւ Յակոբ
ՕՇԱԿԱՆ : Հիւանդ էր, հանգիստի պէտք ունէր,
եւ սակայն իր Հայկապի բարեկամները զինքը մղե-
ցին բանախօսելու, փոքր սրահի մը մէջ ուր խառն
բաղձութիւն զիջուած էր, եւ բանախօսը — ինչ-
պէս ունկնդիրներէն մին զրեց յետոյ թերթի մը
մէջ, — «Պատուհան մը բացէ՛ք, կը խեղդուի՛մ
կոր» կ'աղաղակէր : Այդ պայմաններուն մէջ բա-
նախօսութիւն մը եղերական հետեւանքներ միայն
կրնար ունենալ եւ ունեցաւ :

Տարածամօրէն կորսնցուցինք մեծարժէք գը-
րադէտ մը որ դեռ շատ գործ ունէր արտադրե-
լիք : Իր երկերը, զոր աւարտած եւ հրատարակած
է, բաղձաթիւ եւ ու բաղձածեւ, ու, թէեւ անհա-
ւասար, ինչպէս բոլոր ծայրայեղօրէն բարդ,
բուն ու ճիշտ խառնուածքներու արտադրած եր-
կերը, կը բաւեն իր անունը հայ մեծ գրագէտնե-
րու շարքին մէջ ընդ միշտ կենդանի պահելու :
Յ. Զ. ստորագրող չոչորդ մը կարծեր է զիս նկը
զնեւ յիշատակելով ինձմէ, Չայն փարիզի օրա-
թերթին մէջ, իրարմէ բոլորովին տարբեր, իրար
հակասող երկու կարծիք, մի՞ն համալի գովեստ,
միւսը կծու պարտաւ : Համալի գովեստ պարունա-
կող հատուածը ո՛չ իմ լեզուս, ո՛չ իմ ոճս ունի,
ունկնդիրի մը կողմէ շարադրուած ամփոփում մը
ըլլալու է այն բացման խօսքին զոր արտասանեցի
Օշականի մահուանէն յետոյ անոր յիշատակին նը-
ւիրուած յարգանքի հանդէսին որուն հրաւիրուած
էի նախագահել : Ամէն ոք գիտէ՝ որ Օշականին բո-
լոր գրուածքները կատարեալ գոնող մը երբեք
չեմ եղած, եւ իր քննադատական արտադրութիւն-
ներէն ոմանց մէջ երեւան եկած անարդարութիւն-
ները, անհասկացողութիւնները մատնանիչ ըրած

ներէն է որ արտադրած են թէ՛ շատ զեղեցիկ
գործեր եւ թէ՛ հապճեպ, կրքոտ, ձախորդ էջեր :
Այն կծու ձեւով ժխտական կարծիք յայտնող հա-
տուածը, զոր կը յիշատակէ Յ. Զ., եւ զրած եմ
Օշականի քննադատական մէկ գրուածքին առթիւ,
որուն մէջ Համաստեղի «Գիւղը» տիտղոսով հա-
մեղ պատմուածքներու հաւաքածուն ներբողելու
համար (ներբող որուն այդ հատորը լիովին ար-
ժանի է անշուշտ) ան գետնէ գետին զարկած է,
բոլորովին անարժէք հռչակած է հայ գիւղը եւ
զիւղացին պատկերացնող բոլոր նախորդ գրագէտ-
ները (ուրեմն՝ Արուսեան, Պոռչեանց, Աղայեան,
Շիրվանզադէ, Թլկատինցի, եւն.) . իրաւունք չու-
նէ՞ր՝ ըսելու թէ այդ ձեւով մերթ գրական քննա-
դատութիւն ընող Օշականը իր ձեռքով իր անունի
Օւն Ի-ի կը փոխէ երբեմն : Բայց երբ Հայ Գրող-
ներու Ընկերութեան վարիչ մարմինը՝ այն չըր-
ջանին ուր եւ նախագահն էի այդ Ընկերութեան՝
միաձայնութեամբ որոշելէն յետոյ տօնել Օշակա-
նի յորեկանը եւ բաղձաթիւ անձնաւորութիւննե-
րով յորեկանական կազմակերպիչ Յանձնախումբ
մը կազմելէն յետոյ, ստնակոխ ըրաւ այդ որոշու-
մը՝ նորընտիր նախագահին օրով, եւ այդ որո-
շումը յարգել ուղղներուն բոլոր ուժովս տուի
օգնութիւնը զոր ինձմէ խնդրեցին, եւ ուրիշ կերպ
չէի կրնար ընել, որովհետեւ եթէ Օշական սխա-
լած է մերթ իր գրական քննադատութիւն ընելու
կրքոտ, վիճամոլ, վճռամոլ եղանակին հետեւան-
քով, ունի նաեւ քննադատական յաջող ուսումնա-
սիրութիւններ եւ ունի մանաւանդ արտադրած
զեղեցիկ գործեր վէպի, արձակ ֆերթուածի ու
թատրերգութեան սեռերուն մէջ : Իր դադաղին
հանդէպ, իր գործին յարգանքի ցոյց մ'ընելու
նպատակով սարքուած հանդէսի մը իրը նախա-
գահ, կրնայի՞ր ընել ինչ որ ըրաւ Պետրոս Զարոյ-
եան Վահան Թէքէեանի մահէն անմիջապէս յետոյ
Սօսիէթէ Սալմանի սրահներէն մէկուն մէջ Թէ-
քէեանի յիշատակին նուիրուած հաւաքոյթի մը,
զարով հոն կարգաւ ճառ մը որ ամենէն անվայել
յարձակումները կը սրարուակէր հանդուցեալին
դէմ, յարձակումներ զոր ընաւ չէին կրնար ար-
դարացնել Մարտիլի մէջ ասեւնով անոր հետ իր
ունեցած վէճերը : Օշականի մահուան առթիւ
զինք յարգողներուն կազմակերպած սղահանդէսին,
եւ ուրիշ բան չէի կրնար ընել եթէ ոչ ի վեր հա-

եմ մէկէ աւելի անգամ : Բայց Օշական այն գրող-նեւ եւ գրուածքի գրական կողմերը անոր գրական

բաղմամբ ու ստուար ճիգին եւ ողբալ վաղաժամ անհետացումը այդպիսի ճոխ ու հզօր խառնուածքի մը:

Օչական, ինչպէս գրուեցաւ մեր մամուլին մէջ, կը թողու ստուար դէպ մը անտիպ գործերու: զինքը յարգողներուն պարտականութիւնը պէտք է ըլլայ բոլոր կարելին ընել որպէս զի այդ գործերը հրատարակուին:

Ուրիշ տաղանդաւոր երկու Հայեր որ տարածածօրէն մահացան, Գուրգէն ԱԼԷՄՇԱՀ երգահանը եւ Սալգիւ խԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ նկարիչը եղան:

Խաչատուրեան նախ եկաւ Փարիզ Երեւանէն, ուրկից բերաւ Հայաստանի բնակարաններու եւ տիպարներու շահեկան պատկերացումներ: Հայ միջավայրները ցոյացնող այդ նկարները զոր ցուցադրեց Ֆրանսայի մայրաքաղաքին մէջ, փարիզեան քննադատներէն գնահատուեցան: Բայց ան իր կարողութեան չափը լիովին տուաւ երբ յանդուգն դադափարն ունեցաւ երթալու Պարսկաստան ու յետոյ Հնդկաստան եւ բազմադարեան մեծ մշակոյթ ունեցող այդ երկու երկիրներուն հինաւուրց տաճարներուն եւ պալատներուն շատ քիչ ծանօթ ու կիսաքանդ որմնակարներն ուսումնասիրելու: Անոնց գեղեցկագոյններն իր երեւակայութեամբ լրացնելով օրինակեց, աւելի ճիշդ է ըսել՝ վերահաստատեց, եւ դարձին՝ Փարիզի մէջ, յետոյ Ամերիկա, ցուցադրեց, ու իր այդ ինքնատիպ ճիւղը թէ՛ բարոյական եւ թէ՛ նիւթական ստուար յաջողութեամբ սրակուեցաւ: Գաղափարը նոր էր ու խիզախ, թափուելիք ճիւղը դժուար: Պարսիկ մը կամ Հնդկի մը չմտածեց, չկրցաւ այդ ճիւղը կատարել: Հայ մը դայն մտածեց ու իրագործեց:

Իր վերջին ցուցահանդէսը (հնդկական) տեղի ունեցաւ Փարիզ Չեռնուքի մուսէոնին մէջ, որուն տնօրէնն է հայ ազգի մեծ բարեկամ ակադեմիկան Ռենէ Կոուսէ: Ատկից անմիջապէս առաջ չոյն մուսէոնին մէջ, հաւանականաբար թուրք դեսպանատան յամառ ղեկավարներուն հետեւանքով, կազմակերպուած էր թրքական մերօրեայ նկարչութեան ցուցահանդէս մը: Գացի դայն տեսնել ու ցուցադրուած գործերուն մէջ ուրիշ բան չգտայ բայց եթէ այդ գործերն արտադրող թուրքերուն մօտ բացարձակ բացակայութիւն տալանդի: Այդ ձախողած ցուցահանդէսէն յետոյ,

հայ մէկ հատիկ արուեստագէտի մը հզօր ու խառնիպ մէկ աշխատութեան ցուցադրումը հայ ցեղին պատուարներ երևոյթ մը եղաւ: Դժբաղդարար, Խաչատուրեան, որուն սիրտը հիւանդ է եղեր, ցուցահանդէսը դեռ չփակուած՝ կաթուած մը ունեցաւ ու վախճանեցաւ առանց կարենալու լիովին վայելել այդ ցուցահանդէսին բարոյական ու նիւթական արդիւնքները:

Գուրգէն ԱԼԷՄՇԱՀ վերջին ժամանակներուն մէջ երեւան եկած հայ արժէքաւոր երգահաններէն ու երաժշտական վարպետ խմբավարներէն մին հանդիսացած էր: Հետեւելով Կոմիտասի բացած ճամբուն, ան իր շարադրած մեներգներուն, խմբերգներուն ու գործիական բազմաձայն երաժշտութեան էջերուն մէջ հետամուտ եղաւ հայ ժողովրդականի կամ եկեղեցական երաժշտութեան մօթիփնէր օգտագործելու՝ անոնց տալով իր խառնուածքին ու ճաշակին թելադրած ընդլայնումներ: Իր հրատարակած կամ տխափ վրայ առնել տուած գործերը իր անունին կ'ապահովէն առաջին տեղերէն մին մերօրեայ հայ բազմաձայն երաժշտութեան տաճարին մէջ: Ամերիկա գացած՝ նուագահանդէսներ տալու համար, իր սարքած առաջին քանի մը համերգներէն յետոյ՝ որոնք փայլուն յաջողութիւն մը ունեցան, սրտի կաթուածէ մը յանկարծամահ եղաւ, քառասուն տարեկան երիտասարդ հասակին մէջ, ինչ որ մեր ազգային արուեստը սիրող բոլոր հայրենակիցներուն համար ամենակակձալի դժբաղդութիւն մըն էր: Իմացայ որ իր վերջին օրերուն, խեղճը անընդհատ կը փոխէ եղեր: Հաւանական է որ իր վաղաժամ մահը մասամբ հետեւանքն եղած ըլլայ զինքը յարգող հայ ընտանիքներուն ծայրայեղ հիւրասիրութեան: Ես եղեր եմ Ամերիկա, — գիտեմ թէ ի՞նչ ազնիւ, բայց վտանգաւոր չափազանցութեանց կը հասնի մեր տիկնանց հիւրամեծարութիւնը: Ես սակայն գիտեմ անդրդուելիօրէն մերժել, երբ հրամացուած ուտելիքները, թէեւ համեղ, ծայրայեղօրէն առատ են եւ ալիազան: Կ'երեւայ թէ Այլմշակ է համարձակած մերժել, մէկ քանի օր վրայէ վրայ չափազանց կերեր է եւ խմեր, սիրտը՝ սիրտը արդէն տկար՝ այդ ծայրայեղութեանց չէ ղեկավար ու պայթեր է: Երանի թէ Փարիզէն բռնաւ հեռացած չըլլար: Մեր գաղութին ամենէն թանկագին դարդերէն մին էր ան, այս մեծ քա-

դաքին մէջ հայ անունին պատիւ բերող դէմքերէն մին էր, եւ դեռ շատ մը դեղեցիկ դորձեր պիտի տրտադրէր անշուշտ՝ եթէ ողջ մնար: Հայ ազգին համար մեծ դժբաղդութիւն մըն է զեղարուեստական այդպիսի ուժի մը ծայրայեղօրէն վաղաժամ խաւարումը:

Վերջին տարիներու ընթացքին, եղան դեռ բաւական բազմաթիւ ու կարեւար կամ դէթ շահեկան հայ դէմքեր զոր մահը խլեց մեղմէ, — ինչպէս Գիւրջեան արձանագործը, որ մեծ արուեստագէտ մըն էր, Միհրան Տամատեանը, Ճիմ Զանգաւեանը, Համօ Օհանջանեանը, Նիկոլ Աղբալեանը, Աւետիս Թերզիպաշեանը, Հմայեակ Խոսրովեանը, Յակոբ Պահրին, Գեղամ Բարսեղեանը, Վահրամ Տատրեանը եւ դեռ ուրիշներ, զոր տրտասահմանի Հայութիւնը ընդ միշտ կորսւնցուց: Խորհրդային Հայաստանի մէջ մահացան ա-

ռաջնակարգ մտաւորականներ: Եղան վերջապէս Հայութեան բարեկամ օտար մեծ դէմքեր որոնք վախճանեցան: Այդ բոլորին վրայ դրած էի ներկայ քրոնիկլիս մէջ: Գրած էի նաեւ՝ կամ ուրուագրած դադութահայութեան վերաբերեալ ինչ ինչ կարեւոր հարցերու մասին խորհրդածութիւններ: Սակայն վերջին վայրկեանին մտածեցի որ այդ բոլորը լաւագոյն է յետաձգել Անահիտի յաջորդ թիւին, որովհետեւ այս Քրոնիկլիս արդէն շատ երկնցաւ, Անահիտի անցեալ տարուան երկրորդ թիւին եւ այս տարուան առաջին թիւին հրապարակ ելլեն ալ շատ ուշացաւ, լաւագոյն է որ այդ երկու թիւերը միասին փոսթին 1 յանձնուին Մայիսի վերջերը կամ Յունիսի սկիզբները: Իսկ ամէն ջանք պիտի ընեմ որպէս զի ներկայ տարուան երկրորդ թիւը, որ Քրոնիկլիս վերջին մասը պիտի պարունակէ, հրապարակ ելլէ է՛ն ուշը Օգոստոսին կամ Սեպտեմբերին:

Ա. ԶՈՊԱՆԵԱՆ

ԱՆԱՅԻՍ ՔԵՐԹՈՂՈՒՀԻՈՅՆ ՅՈՐԵԼԵԱՆԸ

Մարտ 13ի կիրակի օրը Սորպոնի Ռիչլիէօ ամփիթատրին մէջ տեղի ունեցաւ վաթսնամեայ գրական եւ հանրային գործունէութեան յորելեանը տիկին Եւփիմէ Աւետիսեանի, որ հանրածանօթ է իր ԱՆԱՅԻՍ կեղծանունովը, հանդէս զոր կադմակերպած էր հայ գրողներէ եւ գրասէրներէ բաղկացած Յանձնախումբ մը, պատուոյ նախագահութեամբ Հայրապետական Պատուիրակ Գեր. Տ. Արտաւազդ Սիւրմէեան Արքեպիսկոպոսի:

Խօսք առին կազմակերպիչ Յանձնախումբի նախագահ Ա. Զօպանեան, Արտաւազդ Արք. Սիւրմէեան, Պ. Սեդրաք Քարեան, Պ. Հրաչ Զարդարեան, յայտնի հայ գրագիտուհի տիկին Էլլէն Բիւզանդ, Փարիզի Հայ Կանանց Միութեան նախագահուհի տիկին Ա. Մարմարեան եւ տիկին Զապէլ Գառնիկեան: Տիկին Մառի Աթմաճեան կարդաց ի պատիւ տիկին Անայիսի իր յօրինած մէկ հնչեակը, օրիորդ Մատէն Էքիզեան, որ պիտի արտասանէր տիկին Անայիսի մէկ քերթուածը եւ օրիորդ Նազենի Տէր-Միքայէլեանի գրած մէկ տաղն ի պատիւ յորելեարուհւոյն, հիւանդ ըլլալով չկրցաւ իր խոստումը կատարել:

Գեղարուեստական բաժինին իրենց մասնակցութիւնը բերին օրիորդ Հայկանուշ Թորոսեան, որ հայ երգեր երգեց, օրիորդ Վ. Ժինճեան եւ զեռաստի օրիորդ Հիւկէթ Աժաէրեան, որ դաշնակի վրայ նուագեցին Լիսթի, Շոփէնի, Պէթհովի կտորներ, տիկին Արշալոյս Սարգիսեան եւ Պ. Արտաշէս Գմբէթեան, որ տիկին Անայիսի գեղեցկագոյն բանաստեղծութիւններէն մէկ քանին արտասանեցին:

Ստացուած եւ դեռ սպասուած նուիրատուութեանց կարեւորագոյն մասը պիտի յատկացուի տպագրութեան ծախքերուն տիկին Անայիսի Յուշերու հատորին, որ մեծապէս շահեկան գործ մըն է:

Անահիտի ներկայ թիւին մէջ կը հրատարակեմ տիկին Մառի Աթմաճեանի եւ Օր. Նազենի Տէր-Միքայէլեանի գեղեցիկ տաղերը ի պատիւ Անայիս քերթողուհւոյն, ինչպէս եւ տիկին Անայիսի այս առթիւ ստացած նամակներէն՝ այն զոր պոլսարնակ ծանօթ բանաստեղծ Թորոս Ազատեան ուղղած է իրեն եւ որ գրական սիրուն էջ մըն է:

Ա. Զ.